

1

akiből rengeteg nem avult volna el. Tudniillik, hogy mindnyájan a korunk gyermekei vagyunk, természetes, hogy bizonyos dolgokat meglátunk a későbbi fejlődésből, bizonyos dolgokat nem. És aki ettől fél, az ne nyissa ki a száját.

E: Egyáltalán. Én nem azért írok, hogy husz év múlva mit gondolnak rólam. Én azért írok, hogy most a véleményemet...

L: Én tökéletes ostobaságnak tartom.

E: Ez az ember az, aki csak pózokban tud élni. Mert világos, hogy ha valaki arra gondol, hogy husz év múlva hogy fognak engem nézni,...

L: Somlyóval volt nekem - ezt a magyar könyvekben nem közlöm - ez a polémia az életmű körül. Hogy tudniillik a Somlyó nekem szememre vetette, hogy nekem nincs jogom az életművemmet hát megtagadni. Ennekem semmi közöm a világon az életművemhez. És az, hogy van-e életmű, vagy nem, azt a történelem utólag állapítja meg. És aki egy életművet akar teremteni, az már kezdettől fogva hazugságra állítja be magát.

E: Bár voltak nagy művészek, akik életművet akartak teremteni, akik folyton gondosan ügyeltek az egységre. Thomas Mann-nál is állandóan azt érzem, hogy ő minden műről tudja, hogy hogy fog ez beilleszkedni a teljes...

L: De ő azért mégis ezt az ő háborus magatartását megtagadta.

E: Igen, természetesen.

L: És soha nem írta volna meg a Faustust, ha ragaszkodott volna a háborus könyvéhez. Ez biztos. Ez az "Und solange du das nicht hast, diesen Stirb und Werde" tudniillik ez, amit Goethe éppen világosan látott, és nélkülül emberi fejlődés /fél mondat érthetetlen/ de minden pillanatban, amikor egy komoly érv fölmerül, hajlandónak kell lennem megváltoztatni. Ha ez a hajlandóság nincs meg bennem, akkor az intellektuális becsület hiányzik belőlem

ami tudniillik a mai világnak az egyik legfőbb gyöngesége.

E: Azt hiszem, ide tartozik az is, hogy az embernek minden pillanatban az adott véleményét merni kell képviselni, ameddig meg van róla győződve.

L: Természetesen.

E: Itt a Garai-féle logikának a hibája, hogy ez ma ugyan igaz, de hátha 20 év múlva kinevetnek.

L: Na jó, nézze, hát hányszor beszéltem én arról, hogy hogy rajongtunk mi 18 éves korunkban ^rMaterlinckért, és tudjuk ma, hogy ^rMaterlinck egy elavult író, akivel senkise törődik. Változtat ez azon, hogy ^rMaterlinck nekem 18 éves koromban nagy impulzusokat adott?

V: A Juhász-mitosznál attól félnek, hogy megismétlődik az, ami az Adyval volt. Hogy a kortársai nem értették meg. De nem igaz, mert Adyt megértették a kortársai.

L: A dolog úgy áll, hogy Adyt a Tisza Istvánék nem értették meg, de tulajdonképpen a haladó Magyarország legnagyobb része egy óriási lelkesedéssel fogadta Adyt. Ez egyszerűen nem igaz, az, hogy Ady egy értetlen költő volt a maga idejében.

E: Én evvel is próbáltam az egyik tézisben foglalkozni, mikor azt irtam a Juhászról, hogy nem csatlakozom a modern művészetnek azokhoz az elemzőihez, akik a modern költészetet, és benne Juhászt érthetlensége miatt szűdják. Nekem az a baj, hogy kevés benne az értenivaló. És azt hiszem, hogy ebben teljesen igazam van. Elolvasok 14 ezer sort, kétszer olyan hosszú, mint az Odüsszea, ~~ká~~ az egyik verse kétszer olyan hosszú, és arról szól, hogy el fogunk pusztulni, de itt a növénytenyészet és ez egy mondat. Ez az egy mondatért nem érdemes nekem 14 ezer sort elolvasnom. Ez a bajom vele, nem az, hogy érthetetlen. Mert ha érthetetlen volna, akkor kísérletet tehetnék a megértésére. De nem érdemes, mert nincs mit. Van egy másik tétel,

kifejezetten erre, ezért gondoltam ki, hehogy ezt a vádat emeljék, hogy a Somlyó a Zalán futásával védi a Juhászt. Egyrészt megírom, hogy a Zalán futása egy konkrét, körülhatárolt társadalmi szükséglet eredménye volt, a nemességnek kellett egy ideológia a saját ellenállásához. Épp ezért a saját korában legalább olvasták.

L: Senkise kételkedett abban, hogy megértette-e a Zalán futását.

E: A saját korában senki. Juhásznak a társadalmi megrendelése olyan elvoxtt általános, hogy már saját korában sem lehet elolvasni, ez egyedülálló olvashatatlanságának titka. Második:

Vörösmartyt a kutya se olvasná ma, ha nem írta volna meg utána olvasható, zseniális verseit. Juhászt a kutya se olvasná ma, ha nem írta volna meg előtte olvasható, zseniális néhány versét. Ezt is beírtam előre.

L: A Zalán futását a későbbi Vörösmartyból magyarázni egy marhaság. Tudniillik a késői Vörösmarty egy nagy költő, teljesen függetlenül.

E: Juhász korábban írt vagy 8-10 olyan verset, ami meggyőződésem szerint megmarad. Én 8-10 versét nagyon szeretem.

L: Nagyon lehetséges. De megint hát Vörösmartynál abszolút világos, hogy 49 bukása nélkül azok a nagy versek nem jöttek volna létre. A Zalán futásának a Vörösmartyja nem tudta volna a Vén cigányt megírni.

E: Aztán fölhozza ez a Somlyó az Endymiont, Keats Endymionját, ami szintén olvashatatlan és mégis az európai kulturának egy olyan kiiktathatatlan része, mondja Somlyó, hogy borzasztó hogy ha nem születik meg, vagy hogyha elfelejtik.

L: Itt megint egy olyan dolog van az én véleményem szerint, hogy Keats egy világtörténeti alak az ódák és néhány költeményének a révén. Most azt, hogy azután az emberek elolvassák a többi dolgokat és ott is találnek egyes gyönyörű dolgokat, én merném állítani, hogy ezer íróra, akire a görög várához írott óda egy

óriási benyomást tett, egy jut, aki az Endymiontól kapott...

E: Igen, de az Endymionra az is áll, hogy egyes részei művészet-filozófiailag rendkívül izgalmasak, érdekesek, és ott a forma és a tartalom arányban van, nem elnyújtva. Most is antológia-darabok. Juhásznál ellenben, ezt meg is irtam, nem lehetnek a részletek érdekesek, mert nincsenek részletek. Megszűntek a részletek önála. Szemben a régi nagy költők nagy eposzaival, amelyek elavultak, de a részletek megvannak. Juhásznál nincs részlet, és ahol nincs részlet, ott egész sincs. Sőt egyes műveknek sincs már rész-önállóságuk, mert teljesen mindegy, miről ír, mert eleve kész pszichozissal indul az anyagához, akármi legyen az anyaga, és van a Tibault-családnak, emlékszem... /hangzavar/ Van a Tibault-családnak egy része, nem tudom, emlékszik-e Lukács elvtárs rá, hogy vételen hosszú képeket fest, és az öreg leméri, és annyit levág belőle, és odaadja. És azt irtam ebben a cikkben, hogy bárki elvégezheti Juhász szövegeiben ugyanezt, akárhol levághat belőle akármekkora szeletet.

L: Ez egy érdekes dolog, és tulajdonképpen ennek az egész magyar krízisnek a produktuma a Juhász. Ez egy borzasztó dolog, hogy nálunk a 45 utáni fejlődés hány írói fejlődést tört össze.

E: Legtragikusabb a Juhászé véleményem szerint.

L: A dolog úgy áll, hogy itt van egy bizonyos tragédia a Déry fejlődésében is. De közben létrejönnek olyan dolgok, mint a Két asszony, ami egyedül alkalmas arra, hogy a Déry megmaradjon. Vagy most például ez a vers, amit ő az Illyéssel együtt kiadott, ezt én rendkívül...

E: Csodálatos. Nagyon tetszett nekem. Irtam is róla. Én is versnek fogtam föl teljesen.

L: Szerintem Déry egzrel bevonult a nagy lírikusok közé.

E: Így van, igen. Legtragikusabb ezért Juhász, mert a Juhász

egy hatalmas formátumu tehetség.

L: Juhász óriási tehetségű költő, egyike a legtehetségesebb költőknek. Látja, ez egy érdekes dolog itten, az öreg Tolsztoj egy nagyon okos ember volt, amikor ő a tehetség fetiszizálása ellen fölszólt. Hogy tudniillik a tehetség az egyik komponense, egy nélkülözhetetlen komponense egy művészi fejlődésnek, de egy komponense és nem maga az egész. Talán Juhásznál tehetségesebb lírikus nem is él Magyarországon.

E: Igen. A legtehetségesebbek közül való. Szóval a történetileg is nézve.

L: És érdekes ez a másik véglet, a Benjáminnak az esete, akitől maradnak nagy versek annak ellenére, hogy ő tehetségben nem tartozik a legnagyobbak közé. Mert például az az Arany óda az a legszebb magyar versek közé tartozik.

E: Nagyon szép vers.

L: Én azt hiszem, hogy Tolsztojnak nagyon igaza van, amikor ő a tehetség-fetiszizáció ellen tiltakozik.

E: Ráadásul a Juhász-legendát nemcsak a tehetsége váltotta ki, hanem valamilyen teljesen rejtelmes ^{en a} népiesek táborának vezéréként kiáltják ki, nem gyakorló vezérként, mert ő nem szól bele ezekbe a csatározásokba, hanem a bálványaként. Márpedig ennek a népies költészethez végeredményben sokkal kevesebb köze van, mint akár a Benjáminnak. Semmi köze az ég világon.

L: Vannak azok a borzasztó legendák, ez átterjed a politikára, nekem most volt egy kicsit kellemetlen összetűzésem a Rajknéval, aki nagyon rossz néven vette nekem - én a Rajk-kötet számára egy egyoldalas dolgot irtam, azt irtam, hogy hát mennyire szimpatikus jelenség volt a Rajk, de egyáltalában nem volt ellenzéki. Ez egy prevenciós gyilkosság volt, amit Rajkkal csináltak, tudniillik a Rajkné körül kialakul egy világ, egy világfölfogás,

hogy a Rajk ellenzéki volt.

/hangzavar/

L: Én olvastam a Marosánnak a második kötetét kéziratban, ott ez kitűnően van leírva. Érdekes, hogy ő ebben a 49 előtti időben éppen a Révayval és a Rajkkal szimpatizál legjobban. És azokkal érintkezik legtöbbit. És a legnagyobb őszinteséggel megírja, hogy milyen orthodox rákosista volt a Rajk.

E: Ezt a Mőd Aladár is megírta végre a Kortársban, hallom Júlia már készül a válaszra. /hangzavar/

L: Persze ma a hamisításnak egy hallatlan foka van, mert énnekem elmesélték például, hogy ott a Sőtér-intézetben egy ilyen belső vitában, publikálva még nincs, a Szabolcsi úgy akart engem beépíteni a Rákosi-rendszerbe, hogy kimondotta, hogy én akkor a Központi Bizottság tagja voltam. A kongresszusi jegyzőkönyvvel pontosan meg lehet állapítani, hogy én soha nem voltam a Központi Bizottság tagja a Rákosi alatt. Ugy, hogy eddig megy ez a...

E: De különben is, aki tagja volt, ~~mit~~ mit tehet egy ilyen Rajk-per...

L: Most nem erről van szó. Itt arról volt szó, hogy tagja voltam vagy nem.

E: Ez ténykérdés.

L: Itt nem kell vitatkozni, ez egy ténykérdés, ami megállapítható, hogy nem voltam tagja. Sőt, tudok arról, hogy amikor a legjobb befolyásom volt az értelmiségre, akkor fölvetették Rákosinak és Gerőnek, hogy engem be kellene választani és erre azt mondták, különösen a Gerő hangsúlyozta nagyon, hogy hát ilyen nem apparátusbeli entellektüelek közül csak én jöhetnék számításba, de én nem jöhetek számításba. Ugy, hogy még csak véletlen sem volt. Erről nem érdemes beszélni, mert ez egyszerű ha-

hugság. De hogy itt mennyi ilyen legenda van és nem tudom, hogy mivel fogja a Rajkné alátámasztani, hogy a Rajk ellenzéki volt.
V: Azt nehéz.

E: Voltam Acélnál utazási ügyben és az Acél azt mondta /érthetetlen/

L: Ez a politikai életben előfordul. De a Rajk ebben az értelemben sem volt ellenzéki.

E: Ez biztos. De nem is erre mondtam azt, hogy a buharini időkben ténylegesen lehetségessé vált polgári megfigyelők számára, hogy olyan dolgokat felfedezzenek, amit egy kommunista egyszerűen nem tehetett meg még a 30-as években, mert egy olyan törésre vezetett volna, hogy a mozgalomban való létét fenyegette volna.

L: Nézze, ez a dolog úgy áll, itt az emberek ennél a 30-as pöröknél, ami megint egy óriási különbség, figyelmen kívül hagyják, hogy a pörök már a kezdődő második világháboru árnyékában játszódtak le. És hogy én ezzel nem mentem a pöröket, de mentem, és azt hiszem, jogosan mentem a rendes emberek állásfoglalását hozzá. Nemcsak magamról beszélek, aki Moszkvában élt, de például jellemző, hogy Amerikában nem lehetett a Blokkot rávenni, hogy a pörök idején egy cikket írjon a Szovjetunió ellen.

E: A Sinkó se volt hajlandó Párizsban erre.

L: Itt voltak olyan emberek is, akik ebben az időben azt mondták, akármilyen történet Moszkvában, mi Hitlert Moszkva támadásában nem fogjuk támogatni. Ez azonban a Rajk pör idejére nem érvényes, mert akkor nem volt semmi. Egy bizonyosfoku hidegháboru volt, de az nem volt olyan foku, hogy itten erre ...

E: Fő, hogy ettől lett. Részben ettől lett a hidegháboru.

L: Nem, azt nem hiszem.

E: A Titoval való kapcsolat, itt a helyi hidegháboru...

L: Sztálin nagyon segítette a nyugatiaknak a hidegháboru kifej-

tésében, de az alapvető hidegháború a Dallesnak az úgynevezett roll back politikája volt, hogy tudniillik lassan nyomással és mindenfélével vissza kell csinálni a 45-ös egyezményeket. Ez a politika akkor tényleg létezett és hogy a mi ostobaságunk ennek segítségére jött, az egy más ér kérdés, ezt én nem vonom kétségbe. De itt - de ez nemcsak miránk vonatkozik, ez az összes népidemokrata pörökre vonatkozik, ezeknek semmi alapjuk a világon nem volt. Azt se vonom kétségbe, sose vontam kétségbe, hogy hatizezer embert léfognak, hogy akadhat köztük két valóságos spion is, ezt én nem vonom kétségbe, de az egy tiszta véletlen. Mit szóljon az ember, pedig már 41-ben történt, hogy énellenem az volt a vád, amikor én ültem a Ljubjankán, hogy én a magyar rendőrség moszkvai kémkedésének a rezidense vagyok.

E: Ezt nehéz volt elhinni abban az időben is.

/?/ L: Azért volt, hogy én amikor kijöttem és a kérdezett, akkor azt mondtam neki, hogy "es wahr sehr komisch". Persze ez megint a kedvező idő, mert velem semmi komoly atrocitás nem történt. Ugy, hogy ez egy nagy különbség a Rajkénál, ottan tudniillik a legkomolyabb kínzások is voltak.

E: Noha a vád szintén "sehr komisch" volt.

L: A vádak tisztán komikusak, teljesen kiagyaltak. És ezt - tudniillik szerintem történelmileg ezt a különbséget a két pörhullám között meg kell csinálni. Azt, hogy a

/?/ Buharin-Zinovjev pörök később átalakultak, úgy 37-38 körül egy teljesen nyí jogosulatlan üldözésbe és főképpen a legtöbb, aki itten magyar vonalon elpusztult, nem tudom a Bartha Sándor vagy a Lengyel Gyula és így tovább, azok az égvilágon semmit nem csináltak. Viszont, nem kénséges, hogy a Kun Béla az egy

/?/ volt Zinovjevnek. És a Kun Béla lebukott, mint a

Zinovjev híveivel együtt.

E: Az internacionálé gárdájával, ugye.

L: Igen. Tudniillik Zinovjevnek ottan volt Leningrádban is, a Komintern körül is, neki volt egy komoly frakciója. Most hogy az a frakció akkor már ideológiailag szét volt verve énszerintem, Hruscsovnak teljesen igaza van, ha a feleket azért kritizálja, hogy /üres rész a szalagon/

és a diktatúrában a fehéreket vitték ki Bécsbe, a diktatúra után jó pénzért vörösöket vitték ki Bécsbe. És egy ilyen, nem tudom én, Nakedson /?/ főhadnagy volt megvesztegetve és azzal utaztam én ki, mint az ő sofőrje, akit egy szerencsétlenség ért utközben, mindig föl volt kötve a karom, és a tisztt vezette az autót, ez a maga az igazság, és semmiféle pap vagy micsoda nem szerepelt.

V: Istenáldás nem volt.

L: Ilyesmi egyáltalában nem volt, ez egy tiszta üzlet volt.

V: Namost Bécsben például a Hatványék körével semmi kapcsolat?

L: Semmi. Nézze, én Hatványval a Nyugat-időben sem voltam jó viszonyban, úgy hogy én a Hatványval Bécsben egyáltalában nem találkoztam. Én a legelső Nyugat-időktől eltekintve Hatványval akkor találkoztam, mikor a fölszabadulás után, az utolsó éveiben hazajött. Hatványval az most megint egy más kérdés, a Lesznai Anna az unokatestvére volt a Hatványnak és a Lesznai Anna szerencsére a József Attilát közvetítette Hatványék felé, mert hisz onnan ő pénzt is kapott és így tovább. De köztem és Hatvány között egyáltalában semmiféle volt.

V: Akkor maga nem is volt Pesten, amikor... De még itt volt, amikor ez az Ostvath-Hatvány vita volt a Nyugatban.

L: Akkor én már nem voltam, akkor én már külföldön voltam. De az különben, ha Pesten lettem volna, én sose tartoztam a Nyugat úgynevezett belső köréhez.

E: Másfajta kérdés. Ebben a korszakban született a Geschichte und Klassenbewusstsein. Namost egy mai kérdés ezzel kapcsolatban, hogy Lukács elvtárs a könyv mai világhatásáról, amit kifejezetten ma gyakorol, milyen véleménnyel van?

L: Nézze, a dolog úgy áll, hogy annak a könyvnek van egy bizonyos értéke, mert bizonyos problémákat, ami elől a marxizmus akkor kitért, az föl van vetve. Azt lehet mondani, hogy először van az

elidegenedés problémája fölvetve, és van egy kísérlet arra, hogy ezt a Lenin-féle forradalmi ~~élet~~ elméletét a marxizmus nem tudom én, össz-fölfogásához ma hát organikusan beleolvasszák. Most az egésznek van ez az alapvető ontológiai hibája, hogy én tulajdonképpen létnek csak a társadalmi létet ismerem el és az egész ugynevezett természetdialektikát elvetve a marxizmusnak az az univerzálitása, amely az anorganikus természetből hozza létre az organikust, az organikus természetből a munka révén a társadalmat, ez a Geschichte und Klassenbewusstsein-ből hiányzik. Teljesen hiányzik. És hozzá kell még venni, hogy egész társadalmi és politikai fölfogásában egy nagy adag van ebből a messianisztikus szektarianizmusból. X

E: Ennek az utóbbinak köszönheti most részben újból nagyon nagy hatását?

L: Azt hiszem, hogy annak. Részben pedig tulajdonképpen annak, tudja, hogy filozófiai marxista irodalom tulajdonképpen alig létezik és nagyon soknál, amit most polgári vonalon összefirkálnak Marxról, minden hibája ellenére a Geschichte und Klassenbewusstsein még mindig okosabb és jobb.

E: Megfigyeltem tavaly Franciaországban a májusi események után, hogy nagyon sok egyetemista olvasta, egy egyetemista vezér nyilatkozatában a három kedvenc könyve közt szerepelt a Geschichte und Klassenbewusstsein és gondolom, most, hogy Lukács elvtárs mondja, hogy ez a forradalom akarása, a valóság elutasításával, konkrét politikai erő elutasításával ennek megfelel...

L: Ugye azért hogy én az osztálytudat problémáiban is vannak idealista elemek, ennél fogva itt még a marxizmusnak ez az ontológiai materializmusa még kevésbé van meg, mint a későbbiekben, és ez természetesen polgáriak számára hozzáférhetővé teszi a könyvet.

V: Ez meg fog most újra jelenni valamikor az össz-kiadásban?

L: Az össz-kiadásban már megjelent.

V: Nem, a magyarban? Állítólag lesz magyar össz-kiadás.

L: Össz-kiadás magyar nem ~~xxx~~ hiszem, hogy lesz. Nézze, a célnak mindenféle... Most itten és én ezt nagyon helyesnek tartom, amit a Fehér csinál, hogy ilyen nagy válogatásokat csinál, ami nem esik össze az össz-kiadással, most például a következő kötet a világ-irodalom.

E: A Gondolatnál. És a Magvető is csinál egy kötetet.

L: A Magvető csinálta és most fog megjelenni, amár a kötet meg is van, az Esztetikának egy rövidített kiadása.

E: Ezt tudom, de még egy kötetet csinál a Magvető.

L: A Geschichte und Klassenbewusstsein-t is ki akarják adni és az után szó van egy kibővítéséről - nekem van egy régi könyvem, ez az Adalékok az esztitika történetéről, ezt a Fehér kibővítéssel, hogy a többi művekben lévő esztetika-történeti megjegyzéseket mind beveszi, úgy, hogy éppen itten Arisztotelesztől a modern esztetikáig minden, ahol én polemikusan vagy magyarázóan régi esztetikával foglalkoztam, az mind belekerül.

E: Ez kitűnő ötlet.

L: Én is egy jó ötletnek tartom. Érdekes, mert hisz eredetileg szó volt, tárgyaltam az Akadémiával, de az Akadémia ebbe nem akart belemenni. Illetőleg nem az Akadémia, a Szikrával volt egy tárgyalás...

E: A Kossuth kiadóval.

L: ...és ebbe nem akartak belemenni, csak abra voltak hajlandók, hogy úgy, ahogy van, kiadják a régit.

E: Ez így sokkal jobb.

L: Sokkal jobb szerintem. Tudniillik itt most mi arra helyezzük a súlyt, hogy a fiatal embereknek, bizonyos fokig egész le a gim-

nazistákig, tudniillik a Magvető kitűnően csinálja, én kaptam már egy példányt, még a nyilvánosság előtt...

—
 Nagyon érdekes dolog, a dráma, az ipari /?/ dráma, az nem nagyon /?/ alkalmas a . Ellenben a film /érthetetlen/. S az én véleményem szerint ez egy olyan kérdés volna, amit érdemes lenne fölkeresni. Nem tudom, hogy mi a maga véleménye erről?

E: Az biztos, hogy a film nagyon alkalmas a tragikomédiára, de nem hiszem, hogy a dráma nem alkalmas rá. Akár Dürrenmatt legjobb művére, az Öreg hölgy látogatására...

L: Az Öreg hölgy látogatásában azért teljesen a tragikum elemei dominálnak, hozzávéve persze, hogy tudniillik egy bizonyos fajtája a groteszk kísérletnek, ez természetesen lehetséges. De: ami azután a Dürrenmatt későbbi dolgait illeti, a Halhatatlanság meg mindenféle, ott jön ez szerintem a XIX. században jött ki ez nagyon élesen, hogy szerintem a Vadkacsa egy remekmű lenne, ha komédia lenne. Ha Ibsennek lett volna bátorsága a et úgy egy komikus figurának venni, ahogy Moliere a Misanthrop-ot vette, abból a világ egyik legnagyobb vígjátéka lett volna. Míg így van benne valami visszás, amit mindenki érez. És itt hiszem én azt, hogy a drámában igenis lehetséges egy tragikum, ami a groteszk határát surolja. Egy komédia, ami a tragikum határát surolja hiszen elég, ha a Misanthrope-ra hivatkozom, ellenben egy szoros értelemben vett tragikomédia, amilyenek például a Vadkacsa volt szánva, egy problematikus műfaj a drámában és szerintem, és ez egy nagyon érdekes dolog, sokkal kevésbé problematikus a filmben.

E: Erre én nem gondoltam. Lehet, hogy én nem szoros értelemben vett tragikomédiákról írtam, arról a jelenségről, vagy arról a folyamatról írtam, ami az életből, most kivéve a háborus,

kiélezett háborus eseteket, vagy a forradalom eseteit, egyre nagyobb mértékben öli ki a tiszta tragikumot és a tiszta komikumot. Arról a folyamatról, mikor a hős már bizonyos mértékig megszennyezve, beszennyezett...

L: Van az a probléma, amit tudniillik itt megint nem szabad elfelejteni, hogy ezek nem egészen új problémák. Veszek egy olyan dolgot, mint a Misanthrope. De a régi időkben, és azt hiszem, hogy ez egy helyes drámai ösztön volt a nagy íróknál, az egyik elem volt a domináló. Moliere-nél a komédia dominál a Misanthrope-ban. Ellenben ez a teljes egyensúly...

E: Ebben egyetértünk. Én egyáltalán nem gondolok arra...

L: Nézze meg, itt az az érdekes, hogy a nagy humorista regényekben ott állandóan van ez az egyensúlyi állapot és én éppen azt hiszem, hogy ez regényben sokkal megoldhatóbb probléma, mint drámában, tudniillik drámában van az a borzasztó baj, hogy a személynek, és a dráma az egy játszott dolog, ott a színész mint személy szerepel, a filmben nem a személy szerepel, hanem a személynek a fotográfiája. És ezzel van egy bizonyos distancia, ami tragikum és komikumnak egy sokkal könnyebb egyensúlyi összeolvadását engedélyezi, mint ami a drámában van. Nem gondolja, hogy ez egy komoly probléma?

E: Azt hiszem, nagyon komoly probléma, és nem is ismerem rögtön, a teljes egyensúly nem teremthető meg, és minden általam tragikomikusnak nevezett mű valamelyik eleme dominál, vagy a komikus, vagy a tragikus eleme dominál és én még azt is elismerem, hogy a Dürer-matnak az Öreg hölgyében a tragikus elem dominál. De ez a tragikus elem annyira át van szőve komikus groteszk mozzanatokkal, hogy ez mondjuk a régi nagy tragédiák esetében elképzelhetetlen volt. Most ugyanakkor azt is elismerem, hogy a régi nagy tragédiákban is megvannak ennek az elemei.

L: Nézze, Shakespeareben kétségtelenül megvan.

E: Megvannak az elem^{ei} feltétlenül, még a Learban is megvannak.

L: A Learban is, de például a késői Shakespeareben, mondjuk az Atheni Timonban rendkívüli mértékben.

E: Az Atheni Timon és a Misanthrope azok ikertestvérek. Namost a modern művészetben sokkal többször fordulnak elő, jó művek esetében is, rosszakról nem érdemes beszélni, a hintázások. Annak ellenére, hogy az egyik elem tulsúlyban van rendszerint. Én még a - Lukács elvtárs nyilván nem szereti - egyetlenegy Ionesco dráma, amit nagyon szeretek, az Orrszarvu. Nem tudom, hogy emlékszik-e rá véletlenül.

L: Emlékszem. Nézze, ott van a legnagyobb közeledés a normális drámához, viszont azért azt tartom, hogy mint Ionesco gyöngébb a többinél.

E: Nem tudom. Még a Mrozek Tangója, amit nagyon szeretek, ezekben a művekben egyaránt - most a Tangóról beszélek, - ott a komikum uralkodik, de mindvégig egy tragikus színezet játszik bele sokkal erősebben, mint ez a...

L: Nézze, itt az én véleményem szerint be kellene kapcsolni egy kategóriát, amit eddig a dramaturgiában nem használtak, ami tulajdonképpen egy zenei kategória. Tudniillik a zenében ezt kíséretnek nevezik. Most az én véleményem szerint kétségtelenül megvan a legnagyobb /rossz felvétel, néhány szó/ Csehovban az, hogy Csehov tulajdonképpen tragédiákat játszat le, amelyekben a kísérőzene komikus.

E: Bár ő fordítva mondta. Ő azt mondta mindig, hogy komédiákat írok, és nem veszik észre. Mondta Csehov.

L: Igen. De én azt hiszem, hogy lényegében ő itten rátapint erre a problémára, tudniillik ennek a kíséretnek a problémájára, ami kétségtelenül a... /magnófelvétel kihagyás/

E: Én ebben a cikkben éppen a Csehovot hoztam föl bizonyos mértékig ellenpéldának. Azt állítom, hogy a modern dráma többek közt abban különbözik a csehovitól, hogy a Csehov hosszan, nagyon pontosan, reálisan ábrázolja azt a folyamatot, amelynek a során, mikor végén a Ványa bácsi rálő és kudarcot vall, és tragikomikus vagy komikus módon, kétségkívül, de maga a folyamat Csehov számára rettenetesen fontos, ameddig idáig eljut. A mai világban itt hozom fel élet-tényeimet, egyszerűen ennek a folyamatnak a részletes ábrázolása nem olyan fontos, vagy az írók úgy érzik, hogy nem olyan fontos, mert a világ képtelenségei adva vannak a tudat elemen, tehát nem hogy egyáltalán nem ábrázolandó, de a részletes ábrázolásától az írók azért tekintenek el, mert nap-mint nap világméretben ütközünk bele olyan képtelenségekbe, mint például egy nagy népet, például az indonézt, kiirtanak arra való hivatkozással, hogy az elnököt segített megdönteni a saját hatalmában. Az elnököt is kiirtják abból az alkalomból. Vagy egy másik nagy népnek az agg-államvezetője világrekorddal uszik át egy folyót és közben tanait magyarázza, a harmadik nagy nép a legnagyobb forradalmár vezetőit kiirtja, mint ellenségeket, ezeket mind szépen beirtam ebbe.

L: Nézze, ez mind igaz, de emögött van egy rendkívül hamis beállítás minálunk, ami már régen kezdődik, tulajdonképpen az első teoretikusa ennek a Freud, aki tudniillik kimondja, hogy az egészséges embert kell a betegből megérteni és nem megfordítva. És ezzel szerintem a világ a feje tetejére van állítva, mert akármilyen történik Indonéziában, a dolog lényege mégis az, hogy az ember megértésnek a kiindulási pontja mégiscsak az egészséges ember. Mihelyt a beteg emberből indulunk ki, bele-

kerülünk és ez a tipikus a modern irodalomra, - hogy tudniillik azt mondják, hogy a mi korunknak a tipikus embere a ~~f~~usztrált, a beteg és nem tudom én, ilyen ember. Most az én véleményem szerint ez egy polgári ideológia, mégpedig abban az értelem-^{ben}, hogy nincs kiút. Mert az ember úgy alakult volna már át, hogy a normális ember a ~~f~~usztrált, hiszteriikus, szadista, satöbbi satöbbi, akkor az emberiségen nem lehetne segíteni. Ha abból indulunk ki, hogy létezik egy normális emberiség, amelyiket a mostani kapitalizmus és a sztalini szocializmus rendkívül messzemenően eltorzított, akkor az eltorzításból van kiút. Ugy, hogy én azt hiszem, - most nem^{is} gondolom, hogy Freud ezt ebből az okból csinálta, Freudnak voltak ilyen modern előítéletei, de az , hogy az eltorzult ember a primer és a nem eltorzult ember, az valami különleges sajátosságos és így tovább; ez egy feje tetejére állítása a dolgoknak.

E: Biztos. Én sem állítom azt, hogy az eltorzult a normális, sőt igyekszem azt mutatni, hogy a szinpadon ~~ix~~ nem is, de a jó darabok esetében a ~~xx~~ nézőtérén a nevetésben helyre kell állnia a világrendnek. Bármilyen feje tetejére állított ez a világ, az író...

L: Nem tudom, ha én azt ~~kiszx~~ veszem, hogy a mai normális ember az abnormális ember, akkor nem tudom a talpára állítani a vigjátékot.

E: Mindenképpen az ^{abnormálist} abnormálisnak kell bemutatni. De hogy számunkra..

L: Ez van meg, és ez érdekes dolog, ez megvan az Öreg hölgyben. És a későbbi ~~Dürrenmatt~~ darabokból ez hiányzik.

E: Olyan világot ábrázolok, aminek az abnormalitása nyilvánvaló, csak a szinpadon veszik ezt a világrendszert, amelyben benne vannak, normálisnak, mert megszokták, tehát ha ilyen világot ábrázolok, akkor nem föltétlenül indulok ki abból, hogy ez a normális világ. Például mondjuk itt állandóan...

L: Itten van tudniillik ez a dolog, és most teljesen függetlenül a Pándy-Herendi esettől. Nem kétséges, hogy ez a Herendiben a modernségnek egy bizonyos eleme megvan. Erről lehetnek művészileg vitatkozni és ez egész érdekes is volna. Még azt se tartom kizártnak, hogy ennek a Herendi-fölfogásnak a Jancsóra egy bizonyos befolyása is van. /Lukács György mondja Herendinek Hernádit - B-né./ Én csak ezt a kérdést, bár ez úgy néz ki, mint hogyha nem volna egy primer művészi kérdés, egy rendkívül fontos kérdés. Mert ezzel a fejtetőre való állítással az egész művészi stilizálás egy tévutra megy. Én meg vagyok róla győződve például, hogy a Dürrenmattnál ez egy igen nagy szerepet játszik.

E: Induljunk ki egy olyan helyzetből, tényleges történelmi helyzetből - én a cikkemben a Kennedy-gyilkosság ügyét hoztam föl, elég részletesen leírtam -mint egy abszurd dráma modelljét, nem abszurd, állítólag abszurd, én nem tartom abszurdnak, megölnék valakit, az Egyesült Államok elnökét, akkor egy óriási apparátust bekapcsolnak, amely bizonyítja, hogy csak egy ember ölte meg. Közben meghal mindenki, akinek ehhez köze volt. A család egyik tagja igazságügyminiszter. Az is államrezonból hozzájárul ehhez, a családnak olyan hatalmas vagyona van, mint egy Dürrenmatt-darabban, s erre fogják, lelövik az igazságügyminisztert, kezdődik előlről, hogy csak egy ember ölte meg, ez egy kis torzitással és épp az élet konkrét anyagának a sajnálatos kivételével ez Beckett-mű vagy Ionesco-mű föltétlenül.

L: Nézze ez bizonyos fokiig igaz, ha nem létezne az, hogy igenis vannak emberek Amerikában, akik ezt az egész szövevényt elhiszik. Alapjában véve és ez egy nagyon érdekes dolog, technikailag ez az egész Kennedy-ügy sokkal raffináltabb, mint a Dreifuss-ügy. De alapjában véve a Dreifuss-ügyről van szó és a Dreifuss-ügyet egy nagy ügyé tette az, hogy Zola, Anatole France és mások

egy egészséges módon fog^{laltak} az állást. Most az amerikai dolgot az zavarja össze, hogy nagyon sok ember belemegy abba, és ráépít egy pszichológiát arra, ami tulajdonképpen egy nagyon raffinált CIA-manipuláció.

E: De ott is megvan mondjuk a Garrison ügyész, ott is vannak egyes emberek, akik azt mondják, hogy nem, erre a...

L: Természetesen csak a hatalma a "nem"-nek sokkal kisebb, mint a Dreifuss-ügyben.

E: Ez pontosan Ionesco Orrszarvujában a Berange, aki egyet lát: nem akarok orrszarvu lenni, nem. Teljesen végigkiabálja, ezért szeretem ezt a darabot leginkább a Ionesconál, itt az emberi ellenállásnak az egyetlen darabja, ahol határozottan és erősen megfogalmazódik.

L: Ebben a Ionesco darabban kétségtelenül megvan, én csak azt találok, hogy kevésbé tipikusan Ionesco, mint a többiek. Mert éppen ez a transzpozíció, tudniillik hogy a nem normális ember a normális, ez hiányzik belőle. Én nagyon félek attól, hogyha egyszer megírnám az önéletrajomat, hogy mindenki azt mondaná, hogy ez egy romantikusan kiagyalt teória, mert nekem semmi patológikus~~x~~ vonásom nincsen. ^{Hogy} ~~xx~~ lehet, hogy énbelőlem nem lett egy buta ember, holott nincsen semmi patológikus vonásom. Ezt a modern pszichológiával nagyon nehéz ábrázolni.

E: Most mi történik akkor, ha normális pszichológiájú ember bekerül egy olyan szituációba, mint nálunk volt nem is olyan régen, mikor az állam vezetője azt mondta, hogy a munkásosztály fölkel, hogy megdöntse a proletárdiktaturát. Ez hangzott el. Azt hiszem, nagyon rosszul mondtam el, miről szólt a cikk, leg-egyszerűbb lesz, ha elküldöm vagy elhozom következő alkalommal.

L: Én egy nagyon fontos pozíciót vitatok, mert ha tényleg igaz volna, hogy az egész emberiség átalakult egy f~~u~~sztrált embercsoporttá, akkor ezen a dolgon nem lehetne segíteni és legfö-

jebb azt kellene csinálni, hogy a ^{Fung}~~Young~~-iskolának óriási szubvenciót adjunk, hogy minden embert megfelelően kezeljen azért, hogy mint ~~frusztrált~~ ember, azért jól tudjon élni.

E: Amit Lukács elvtárs mond, ezen kívül tényleg az a legizgalmasabb számomra, hogy nagyon meg kéne néznünk a film és a színház különbözőségét ebből a szempontból is. Tényleg a tragikomikus szemléletnek ezt a fajta teljes egységét, a tragédiának és a komédiának a teljes egységét valószínűleg tényleg csak a filmben lehet.

L: Én azt hiszem, hogy csak a filmben lehet és van egy nagyon érdekes dolog, én ezt most láttam először, most engem elvittek ezt a két Bartók dolgot, /hangzavar/ azt találom, hogy a Csodálatos mandarin egyszerűen csodálatos.

E: Fantasztikus. Láttá-e a Sztravinszkijt, a Petruskát?

L: Az is érdekes. De szerintem a legszebb a Csodálatos mandarin, a műben tudniillik ennek ez a sajátos groteszk volta oly jól van megcsinálva, hogy ezt soha színpadon ilyen jól nem lehet megcsinálni.

E: Ezek nagyon-nagyon jó művészek, a legjobb magyar színháznak tartom a Bábszínházat.

L: Kitünőnek, egészen kitünőnek tartom.

E: Nem tudom, látta-e Lukács elvtárs Menzel cseh rendező...

L: Én most láttam ezeket először, és mondom mind a három tetszett nekem, de egész különlegesen tetszett a Mandarin. Tudniillik a Mandarinban is van egy ilyen kihangsúlyozása ennek az eltorzulásnak, csak azzal a különbséggel, hogy Bartók kifejezetten egy kivételes esetnek tárgyalja. Bartóknak soha nem jut eszébe, hogy ezt az emberiség sorsának tüntesse fel.

E: Legföljebb az emberiség veszedelmének.

L: Nézze, a veszedelem az más kérdés, az egy egészen más kér-

dés.

E: Lukács elvtárs az utóbbi időben az Esztetikában filmről irottakkal szemben teljesen megtartotta azt a teoretikus véleményét, amit az Esztetikában írt?

L: Én most nem emlékszem pontosan...

E: A film és az intellektualitás.

L: Ja, nézze, itten én tényleg azt hiszem, és ebben a Kovács sem győzött meg engem, a Falakban van egy ilyen kísérlet, a filmet intellektualizálni. Szerintem nem sikerült.

E: Nem, nem. Ott nem.

L: Tudniillik a dolog úgy áll, hogy itten hallunk egy beszélgetést és éppen úgy, most ahogy nem tudom én, egy groteszk példát mondjak: egy nagy leszámolás, ami van a görögöknél, Shakespearenél, a drámában és így tovább, nem lehetne úgy lejátszani, hogy a két ember között, mondjuk Brutus és Cassius között a leszámolás telefonon játszódjék le. Nem alkalmas erre, tudniillik Hegel Schelling ellen megírta a Fönomológiát az rendben van. De ha elképzelem, hogy Hegel és Schelling telefonon vitatkoztak volna erről, ebben volna valami groteszk. És egy ilyen groteszket érzek a Falakban.

E: A Falakkal teljesen igaza van Lukács elvtárs.

L: Most én abszolút lehetségesnek tartom, hogy egy megfelelő fotografikus ábrázolás után egy-két vagy öt kiélezett replikában kijöjjön valami ilyen intellektuális, de az, hogy a Hamlet monolog most áttevődjék filmre, ezt én lehetetlennek...

E: Nem is erre gondoltam, hanem Lukács elvtárs az Esztetikában a Rembrandt, a nagy képzőművészettel szemben is intellektuálisan, kevesebb lehetőséget lát, a filmben éppen azért, ez az érzésem az Esztetika emlékével, a meghatározatlan tárgyiasságban rejlő intellektuális lehetőséget nem veszi eléggé figyelembe.

L: Azért kisebbek, mert tudniillik a festőnek egy nagyobb szabadsága van az emberrel, mint a filmnek, tudniillik nem szabad elfelejteni, a film az mindig fotografál. Kombinálhatja a fotográfiáit akár... megjegyzem, nem tartom ezt egy negatív dolognak, ez egy nagyon pozitív dolog, mert tudniillik a legfantasztikusabb dolgot is hihetővé teszi. Ha én lefotografálok egy embert, amint fejfelé fölfelé röpül, most ha láthatatlanná tettem azokat az eszközöket, amelyekkel röpül, akkor a röpülése hiteles lesz azáltal, hogy a fotográfia az mindig hiteles. Most a képzőművészetnek ez a hitelessége nincs. Hanem a Rembrandt a maga alakjainak az intellektualitását tisztára festői eszközökkel, tisztára mint unbestimmte Gegenständlichkeitenet ábrázolja. S ezért azt hiszem, hát persze itten talán a dolgot úgy kellene differenciálni, hogy a festészet a mélység kifejezésére alkalmasabb a filmnél. De én nem hiszem, hogy lehetséges egy olyan film, amelyben annyira dominál a vita és az intellektualitás, mint a falakban. Egy átalakításra volna szükség, ahol háromnegyed része annak, amit a Kovács dialógusban játszódtat le, játéknak kellene lenni, és a poent kellene csak szavakban...

E: Az az érzésem, hogy a filmnek megvannak a maga eszközei arra, hogy épp a fényképezés, a dolgok szembeállítás vagy párhuzamos mozgatása, satöbbi segítségével igen komoly és bonyolult, intellektuálisan nagyon hosszasan elemezhető nagyon mély folyamatokat ábrázoljon. Persze a filmben immanensen benne legyenek olyan igazi intellektuális felismerések, amelyek akár a prózában, az epikában is... nem a szavakkal, a szavak csak kiegészítő eszközök. De mondjuk most láttam többször...

L: Én a filmben éppen lényegesnek tartok, én nem osztom a Chaplin álláspontját, Chaplinnek az volt a véleménye, hogy tulajdonképpen csak a némafilm az igazi film, ez egy tulzás. De egy bizonyos

mértékig van egy igazság abban, amit Chaplin érzett, hogy tudniillik a primer a filmben az emberek gesztusai, arca, és így tovább, és annak a dialogus lehet az előkészítése, lehet a kipattanása, de nem lehet a hordozója.

E: Így van. Ez biztos. Csak az az érzésem, hogy ezek a gesztusok, arcok, és mindaz, amit egy film folyamatosságban vissza tud hozni ez nagyon komoly intellektuális tartalmak hordozójává válhat.

L: Én most itten az intellektualitásról mint egy intellektuális formáról beszélek. Nem szabad elfelejteni, hogy a Hamlet monologus az formailag is intellektuális. És az drámailag lehetséges, ha ezt egy nagy színész játssa, minden intellektualitása mellett emberileg nekem érthető dolog lehet. Én a Hamlet filmet láttam, ott a monologus elveszett.

E: Igen, ez teljesen igaz. Nem tudom, látta-e Lukács elvtárs a Nagyitást. Antonioni Nagyítás című filmjét.

L:Nem.

E: Azt hiszem, föltétlenül meg kellene nézni. Egy nagyon ritka nagy remekmű, Antonioninak a legnagyobb filmje. Ott a művész légkörről egy nagyon konkrét krimi történet kapcsán olyan sokrétű és mélyreható, parabolisztikusan reális filozófiát kapunk...

L: Nézze, ezt én nem is vontam kétségbe. Tulajdonképpen itt a filmtanulmányban a lényeg - én most , hogy a fogalmazásban hogy van, - de én mondani akartam azt, hogy az intellektualitás, mint forma, verbális, nem szabad elfelejteni, ez a költészetben a lirától a drámáig mindenütt egy szerpét játszik. Nem kétséges például, hogy az Ibsen legjobb dolgai közé tartozik a Nóra és a Helmer közötti leszámolás. Ami egy formailag intellektuális leszámolás, lényegében emberi életek ütköznek össze. Most ezt nem lehet filmre játszani.

E: Ez biztos. Lehet látni, ahányszor a Tévé színdarabot közve-

tit, én majd meghalok az unalomtól, még ha nagy szindarab, akkor is, mert a fűk tévében filmmé válik. Ha a tévé egy filmet közvetít és a film jó, akkor lehet élvezni. De ha szindarabot közvetít, az ember rögtön belepusztul az unalomba.

L: Ezt én egy nagyon lényeges dolognak tartom. A magyar szónak nincs az a súlya, mint a németnek, hogy a színésznek a gegenwart-ja...

E: Jelenléte.

L: Igen. Tudniillik a gegenwart-nak van egy akcentusa, ami a jelenlétben nincsen meg, én nem azért nem használtam, mert nem tudom a szót, hanem itt a gegenwart-nak, tudja, hogyha egy ilyen igazi nagy színész, Pethes vagy Duse vagy ilyesvalaki a színpadon van, akkor ő a jelenlétével már karakterizál. Azt hiszem, hogy a színészek értékét messzemenően az határozza meg, hogy mennyire van ő jelen a színpadon, ha nem beszél is. És ez a momentum, tudniillik a jelenlét, ez hiányzik a filmben. Mert a filmben azáltal, hogy mindenki fotografálva van, létrejön egy fajtája a homogeneitásnak, ami a színpadon nincsen.

E: Föltétlenül így van, mert egyszerűen akire a kamera rászögezi a tekintetét, az van csak. Abban a pillanatban, hogy kikerül a kamerából, nem létezik.

L: És itt van szerintem egy rendkívül mélyreható különbség dráma és film között.

E: Én azért kérdeztem mindezt, mert kaptam egy szerződést a Filmtudományi Intézettől, hogy írjak három ívet Lukács elvtárs film-fejezetéről. Sok mindennel nem értettem... Vitatkoztunk is, amikor fordítottam, nagyon sok mindennel nem értettem egyet, és azért vetettem fel.

L: Én a filmet egy rendkívül fejlődő művészetnek, egy be nem fejezett művészetnek tartom. Abszolúte nincs az az igényem,

hogy ez az én film-fejezetem egy végleges fixirozás lenne. Ugy, hogy én magának engedélyezek minden eltérést, ami csak lehetséges.

E: Meg tudom írni, lehet, hogy épp a Károlyiéknaál fogom a Vansba /?/ megírni, akkor majd mindenesetre...

L: Irtam most, mi a különbség, amire...

E: Igen, ez kimaradt sajnos a könyvben, talán a polémia következtében, a könyvből kimaradt annak a hangsúlyozása, hogy az intellektuálisizmus verbális lehetőségeit tartja korlátozottnak Lukács elvtárs, és hogy ez kimaradt, egy kicsit félrevezeti... Mert ezzel teljesen egyetérttek, hogy a verbális lehetőségeit nem lehet összehasonlítani egy dráma verbális lehetőségeivel.

/?/ L: Sőt, tudniillik a is és sőt, én vitatni merném, bár hogy a lírában is vannak ilyen intellektuális kifejezések. Persze Keats-tól Goethen át Ady-ig tele van a líra ilyen dolgokkal, amelyek másképpen csinálhatatlanok. Utóvégre ez a híres Goethesor ^{Und} ~~So~~ lang, du dasx nicht hast, dieses Stirb und Werde, bist du nur ein trüber Gast auf dem dunklen Erde", most a "trüber Gast" és a ~~xxix~~ "dunkel Erde" egy olyan verbális kontraszt, amit semmibe másba, mint verbalitásba áttenni nem lehet.

E: Ez biztos. De a Stirb und Werde elképzelhető...

L: A Stirb und Werde ábrázolható zeneileg, ábrázolható filmileg, és így tovább. Én most csak azt... "bist du nur ein trüber Gast auf der dunklen Erde", ez egy mély és poétikus verbális dolog, ami nem transzponálható.

E: Ez biztos.

L: Csak azt akarom ezzel mondani, hogy itt nemcsak a drámáról van szó, hanem itt egy általános dologról van szó, most természetesen, hogy a zenének azáltal, hogy a zenében az unbestimmte Gegenständlichkeitennek egy még nagyobb szerepe van, ~~xx~~ én el tudok

képzelné egy muzsikust, aki ennek a nem tudom én, zenei transzpozíciójában a "trüber Gast" és a "dunklen Erde"-nek az egész érzelmi nem tudom én, világát, mint unbestimmte Gegenständlichkeiten tudja ábrázolni. De ez egy más dolog.

E: Ez már a második számú problémám lesz majd, az unbestimmte Gegenständlichkeitennek a ~~fx~~ Lukács elvtárs által kifejtett felfogásával, de erről már egyszer vitáztunk, a kettős visszatükrözéssel úgy érzem, hogy ez szuperzseniális felfedezés ez a kettős felfedezés, de Lukács elvtárs nem terjesztette ki olyan szélesen, amekkora az érvénye. Majdnem biztos vagyok benne, hogy ez a kettős visszatükrözés teljesen általános kategória, mondjuk az irodalomban is van; az első számú a nyelv, a másik az irodalmi nyelv, ugyanaz megvan, mutatis teljemen másképp...

L: Teljemen másképp, mert itt nem szabad elfelejteni, hogy ahol én kettős visszatükrözésről beszélek, ott egy radikálisan közegváltás jön létre. A zenei nyelvnek nemcsak a nyelvhez, hanem a tulajdonképpeni hangzáshoz sincsen semmi köze, én ezt nagyon fontos dolognak tartom, hogy a zeneelmélet egy milyen problematikus dolog, és hogy az, ami zeneelméletileg lehetséges vagy nem lehetséges, mennyire történelmileg változó valami. Most a költői nyelv és a beszélt nyelv között nincs egy ilyen különbség. A költői nyelv egy transzpozíciója a közönséges nyelvnek, de csak egy transzpozíciója, és az a különbség, ami a fényképezés és film között... nézze, itt a dolog úgy áll, hogy a ~~film~~ fényképezés, nem szabad elfelejteni, statikus pillanatokra oldja föl a kontinuus létezését, és csinál egy egész újfajta kontinuitást, amelyben bizonyos dolgokat kihagynak és lehetségesek olyan dolgok, amelyek az életben nem lehetségesek. Ahogy a fotografiákat a film összekombinálja, ez jobban eltér a valóságos kontinuitástól, mint a normális nyelv a költői nyelvtől.

E: Amennyire igaz a zenére és az építészetre, egy tökéletesen más közegről van szó, annyira nem értek döntő különbséget a fényképezés és a film, valamint a hétköznapi nyelv, amit most beszélünk, és Ady egy verse között. Olyan gyökeres transzpozícióról van szó, mind a két esetben, úgy érzem, azonos közegen belül. De olyan gyökeres transzpozícióról... Ennekem majdnem biztosan az a véleményem, hogy irodalomban épp annyira, csak más módon, másféleképpen, de épp annyira...

L: Én ezt nem hiszem, mert én azt hiszem, hogy itt a hétköznapi nyelv, egy örök talaja a költői nyelvnek, és azok a költők, akik radikálisan szakítanak a hétköznapi nyelvvel, azok, hogy mondjam, huzamosabb időre rossz költőknek bizonyulnak.

E: Ez igaz. De azt hiszem, hogy akik a fotografiától elszakadva csinálják a filmet, tehát eljutnak egy olyasfajta abszurd montázs világba, amelynek már nem a fotográfia az alapja, azok sem tudnak ~~xxx~~ tartósan filmet csinálni.

L: Csakhogy tudniillik, mondom, a fotográfiának itt van egy ilyen dialektikus különbség a mozgás valóságos kontinuitása és még hogyha tizedrész másodpercekre bontom ezeket az állapotokat és az állapotokból utólag hozok létre egy kontinuitást, itt egy nagyon nagy ugrás van. Tudniillik éppen az az ugrás, hogy ott a filmrendezőnek a vágás révén lehetséges bizonyos, hogy mondjam, valószínűtlen dolgokat hitelessé tenni, amit más formában nem lehetne.

E: Ez igaz. Ez igaz.

L: Hogy itt a filmnek van egy óriási lehetősége, amire a költészetnek sokkal kevésbé van képessége, hogy egészen valószínűtlen dolgok nem hihetővé, de hitelessé váljanak.

E: Én azt hiszem, hogy a költészetben is megvan ennek a lehetősége. Don Quixote valamennyi kalandját elhiszem a szélmalom-

tól fogva.

L: A szélmalom, ne felejtse el, hogy a szélmalomharc az egy rendkívül valószínűtlen dolog a hétköznapi pszichológiájából nézve, de abban a homogén médiumban, amelyben a Don Quixote lejátszódik, tulajdonképpen ugyanazon a nivón van, mint ahogy az Don Quixote eszik, iszik. A filmben meg lehet csinálni azt, hogy egy kifejezetten fantasztikus mellékíze... Don Quixotében az a megrendítő, hogy a szélmalomharc nem fantasztikus. Tudniillik, ha a szélmalomharc fantasztikus volna, akkor a Don Quixote távolról se volna olyan mély, mint amilyen. A filmben a fantasztikus dolgok mint fantasztikusok válnak hitelessé.

E: Én nem tagadom a különbséget. De ahhoz, hogy a Don Quixote szélmalomharcát elfogadjuk, mint egy hétköznapi cselekvést, ahhoz a hétköznapi nyelv olyan nagyfokú átalakítására, olyan egységre, ahogy Lukács elvtárs kimutatta az egységes elrendezés, a képzetek egységes elrendezésére van szükség, olyan gyökeresen más anyagra, ami az én érzésem szerint éppen az én igazamat bizonyítaná.

L: Én nem hiszem. Én azt hiszem, hogy itten van egy olyan probléma, hogy a Don Quixotében egy társadalmi, tartalmi átformálásról van szó, a filmben egy formai hitelesítésről. Én azt hiszem, tudja, hogy a film elmélete még rendkívül kezdet kezdetén van, és előre megmondom, hogy én abszolúte nem tartom a magam ~~kisérletét~~ kísérletét egy végérvényes kísérletnek, én azt hiszem, hogy ~~messzebbre megy, mint a~~ mai kísérletek, de itt a film még hozhat mindenfélét, amire én ott egyáltalában nem gondoltam. De nézze, egy olyan kérdés, amit meg lehet vitatni és érdemes rajta vitatkozni.

E: Én is így érzem, mert mindig amit elmondott Lukács elvtárs, abból az én számomra legfeljebb az derült ki, hogy ez a kettős visszatükrözés minden különböző szinteken, különböző módokon

megy végbe. Meg vagyok róla győződve, hogy az építészet kettős visszatükrözése és a film kettős visszatükrözése közti távolság nagyobb, mint a film és a költészet közti. Vagy legalábbis akkora. Tehát itt van egy olyasfajta nem érték, ~~xmxx~~ hanem jellegzetességi hierarchiát is föl lehetne állítani, hogy minden egyes művészeti ágban a második és az első visszatükrözés között más és más az távolság.

L: Én azt hiszem, hogy itten bizonyos területeken mondjuk nincs, vagy egészen minimális a második visszatükrözés, míg mondjuk például egy olyan művészetet, mint a zene, a dupla visszatükrözés /hangzavar/ Ezek a régi zeneelméletek, amelyek egy egyszerű transzpozícióban keresték a dolgot, hogy ezek teljesen félre-mentek. A filmnél van itt ez, és ez egy megvizsgálandó dolog, tudniillik a fotográfiának ez a dupla funkciója, hogy egyrészt hiteles, másrészt egy nem normális kontinuitást ad. Itt van egy ilyen feszültség, mert azáltal, hogy a film fotografikus, a filmben van egy bizonyos fel nem oldható naturalista elem. És ez a fel nem oldható naturalista elem összeházasodik egy olyan korlátlan variáció lehetőséggel, ami a normális realizmusból hiányzik.

E: Ez igaz. Van még egy probléma, azt hiszem, hogy a film, a fénykép hiteles, ugyanakkor, és ezt szeretném megvizsgálni, itt volt ellentétem, ugyanakkor a fénykép, a filmben magába sziv egy bizonyos unbestimmte Gegenständlichkeitet. Nagyon sok unbestimmte Gegenständlichkeitet sziv magába, a rendező úgy is válogatja ki a tárgyait, úgy is...

L: Az, hogy a filmben van unbestimmte Gegenständlichkeit...

E: De magában a fotográfiában is.

L: Nézze, a fotográfia kombinációjával. Mert hiszen alapjában véve minden fantasztikum mögött egy bizonyos unbestimmte Gegen-

ständlichkeit van, tudniillik a lehető és nem lehetőknek egy sajátos dialektikája, egy olyan lehetetlen, ami lehető.

E: Igen. Igen. Nem tudom, Lukács elvtárs látta a Hamu és gyémántot?

L: Láttam, igen.

E: Van a végén az a csodálatos jelenet, amikor menekül a Czibulski. És lepedők vannak felakasztva, és fut és a lepedők közé bújik és már meglőtték, onnan látjuk, hogy hogy menekült, hogy sorra a vér megfesti a lepedőket. Ennek a konkrét képei, a lepedők sorra, ahogy a piros megfesti, egy egész világnak a pusztulását érzem unbestimmt.

L: Ez nem kétséges. Ezt én abszolúte nem tagadnám. És hogy itten a specifikum éppen a fotográfia hitelességében van, azt sem.

E: Ez remek az Esztetikában, hogy a fotográfia hitelességéből indul ki, ez, a hitelesség magyarázza meg a művészi hitelt a filmben, az első alapvető, evvel teljesen egyetérttek. Ugy éreztem megint az akkori szöveg átolvasásakor, hogy ennek a lehetőségei voltak ottan...

L: Itt az a fontos, hogy míg mindenlátása a világnak, akár a költői, akár a festői vagy szobrászati, ez mind egy teriologikus dolog. Én azt hiszem, hogy teljesen igazam volt abban, amikor a fotografikus visszatükrözés ellen tiltakoztam és azt mondtam, hogy fotografikus visszatükrözés azóta van, amióta fényképezőgép van. És azt hiszem, hogy ebben teljesen igaza van. Ellenben itt most az a lényeges, hogy az egyes fotográfia nem teriologikus, csak az egyes fotográfiák kombinációja teriologikus. És ez tesz egy különbséget a látásnak a primer teriologikussága és a fotográfiának a nem teriologikus, és a ~~nüanz~~ nüansza a hitelességnek, amiről beszélünk, éppen ebből a nem teriologikusságból származik.

E: Ez nagyon jó és ahogy emlékszem, ez még beletartozott volna

a film-fejezetbe.

L: Az lehetséges. Én ilyenekben abszolúte soha nem állítottam, hogy az, amit én irtam, annak bármilyen végérvényessége volna.

mint a Macbethben, amikor az gyilkosság után kopognak a várkapun. De itt is Központi Bizottság /?/ után kopognak a várkapun. Az, hogy kopognak a várkapun, az semmi, ez a technikai oldala, ez semmi. Ez az összefüggés. Most a filmdramaturgiának ennek az összefüggésnek a bizonyos problémáit kellene földeríteni. Es meg vagyok róla győződve, hogy itt még, éppen ha az ember tartalmi oldalról veszi, és nem a kopogást, hanem a Macbeth-féle kopogást elemzi, hogy itt nagyon sok érdekes dologra lehetne még rájönni.

V: Ha ezt a példát vesszük, amit Lukács elvtárs mond, teljesen helyben vagyunk, mert itt egymásutánról van szó, ami egy par excellence film-kompozíciós probléma, a "mi jön mi után" és egyáltalán ez a film egész építkezésének az alapelve, másfelől amit ~~maxxxxxxxxxxxxx~~ Eizenstein nagyon szellemesen úgy nevez, hogy egy függőleges montázs is jelen van minden egyes pillanatban, amikor nem egyszerűen az egymás után következő dolgok játszanak, hanem az egyidejűleg ható sokféle, a dolognak van hallatlanul sok jelentése. Mint például akármelyik filmet vesszük, a Jancsó-filmben, a legutolsó Jancsó-filmben, a Csend és kiáltásban nagyon nyugalmasan, nagyon kevés eszközzel dolgozik tulajdonképpen és mégis rendkívül erős hangulat...

L: Én azt a filmet nagyon szeretem, abban nagyon sok értékes dolog van, nem mondhatok mást, ^{mint} hogy mind a kettőtől még nagyon sokat lehet ebben a dologban várni, csak itten kell, hogy a film barátai támogassák őket abban, hogy a jelentés a mult rossz oldalainak a leleplezése az egy pozitív dolog és egy segítség, amit a szocializmusnak adnak.

—
: ...éjjel-nappal bántják őket.

L: Itt most tudniillik úgy van, és ezt én baráti beszélgetésekben mindig meg szoktam az Acél elvtársnak mondani, aki egy rend-

kivül jóindulatu és rendes ember, én őt nagyon kedvelem és nagyon tisztetem, ellenben itt úgy van, hogy ő szeretné a dolgokat úgy megoldani, hogy mindenki meg legyen elégedve.

: Ezt nem lehet.

L: Ez az, amit nem lehet. Ugy megszüntetni a csempészetet, hogy a csempészek meg legyenek elégedve, ez egy olyan föladat, amit nem lehet megoldani.

: Itt ez van. Illetőleg valamilyen oknál fogva azt kell mondani, hogy egy indulatos ellenérzés van valóban ezeknek a filmeknek a kiméletlensége miatt, mert sokkal egyszerűbb volna elfogadni azt, hogy egy kicsit ~~szé~~ rossz dolgok voltak, de most már ezeken túl vagyunk és most már minden rendben van - csak hogy ez nem művészi feladat, és nem igaz.

L: És a dolog egy politikailag helytelen feladat, én erről szintén vitatkoztam az Acéllal, azzal kapcsolatban, az nem került be aztán a Népszabadságba, ahol ő polemizált az ellen, amit én Révay-tragédiának nevezek. Itt tudniillik volt ez a Rákosi-idő, ebből a Rákosi-időből száz meg ezer ember kikerült, és az egyik póluson kikerült a Farkas Mihály, mint egy címeres gazember, a másik oldalon kikerült a Hegedüs András, aki Rákosinak a miniszterelnöke volt és ma a reformnak az egyik fő embere. Most egyszerűen úgy venni, hogy mindenkivel többé kevésbé baj történt, most ne beszéljünk ennek a részleteiről, az azt jelentené, hogy az ember végeredményében Farkas Mihály és Hegedüs András között egyenlőségi jelet tenné. Ami nem igaz. És a mai életnek a fontosságához tartozik - most az embertipusról beszélek, nem az emberről, - hogy az ember egy gyűlöletteljes nemet mondjon a Farkas Mihály-típusra és igenelje a Hegedüs András-féle típust. Közben rengeteg árnyalat meg mindenféle van, amit a művésznek a valóságához hiven kell ábrázolnia, de ha nem látom ezt az óriási

skálát, én ezt egy bizonyos véletlenséggel jelzem ezzel a két névvel, valószínűleg másokkal is lehetne, ez nem a lényeges a dologban, de ezt a skálát kell látni. Aki itten nem így látja, ott aztán tényleg az van, hogy igen, hát történtek mindenféle bajok, azokon most túl vagyunk, felejtsük el őket. De ne felejtsük el. Én a magam életével tudom ezt igazolni, velem történt egy kis epizód másodikos gimnazista koromban. Mindig, ha a tanár jött, akkor fölálltunk és egy gyerek valami bizonyítvánnyal vagy micsodával kiment a tanárhoz s ahogy visszajött, akkor engem hasbaboxolt, és azt a tanár nem látta, mert ő eltakarta. Én őt hátbaütöttem és ezt a tanár látta és csinált egy skandalumot, és én akkor bemondtam, hogy ez a gyerek engem előzőleg hasbaboxszolt. Mondhatom magának, ma is szégyelem. És azt, hogy a közéletben rendesen viselkedem, annak szerepe van abban, hogy akkor, másodikos gimnazista koromban rettentően elszégyeltem magamat ezután. És én azt hiszem, hogy az ilyenfajta elszégyenlés egy pozitív dolog az emberek életében. Én nem hiszem, hogy én vagyok az egyetlen, akinek ilyen élményei volnának, én ezt csak azért mondom...

: Kevesen szégyelik el magukat, pedig rosszabbakat csinálnak.
L: Na jó, nézze, itt van az a probléma, és ez a mi irodalmunkban már egy nagyszerű formában fölmerült, tudniillik a Makarenkó nagy pedagógiai regényében. Ott tudniillik példaadó módon van tárgyalva ez a szocialista nevelés a jobb embernél, ahol a megszégyenítést és a katarzist követi az ő részéről, hogy "most pedig felejtsd el", de mikor felejtsd el? amikor a katarzis már megtörtént. Tudja, és ebben a dologban ha igazán akarjuk a szocializmust, ebbe nem lehet belemenni, mert egy ilyenfajta nevelőmunka nélkül mi egy ideológiailag álszocializmusban fogunk élni.

: Mindig csomó agályosság merül fel az arányokról, hogy egy kicsit szabad, de nagyon nem, egészen végig nem szabad mondani az igazságot, azért jelenjenek meg, művekről lévén szó, az összes idevágó pozitív erők, amelyeknek közben nincs helyük abban az adott sz pozícióban...

/??/

L: Bizonyos esetekben nem a pozitív dolgokról

A Ráday gróf esetében nincs szó arról, hogy voltak esetleg pozitív oldalai is. Én tagadnám, hogy voltak, tehát az mindegy.

: De akár azt, hogy egyetlen műnek feladata lehet a nem oda-vágó mozzanatokat azért megmutatni, hogy ilyen értelemben mutasson teljességet, ez egy naivitás, ilyen nincsen.

L: Ez egy ősrégi probléma, ez nemcsak minálunk merül föl. Az én fiataalkoromból ez egy nagyon híres dolog volt, hogy egy híres színésznő könyörgött Ibsennek, hogy csináljon a Nórának egy olyan véget, ahol a Nóra megmond minden igazat a Helmernek és mégis ott marad. S Ibsen megtette neki azt a szívességet, hogy megírja, tudniillik annak illusztrálására, hogy micsoda egy hülyeség jönne ki a Nórából, hogy a Nóra megszűnik Nóra lenni, hogyha nem megy el. És itt van ez a probléma, ahol tudniillik és ez rontja a mi multunkat is, mert ha mi ezt összekezdjük, akkor létrejön - és ezt jófajta intellektüeleknél is láttam, - az előbb a Szilárd is fölvetette ezt a kérdést, tudniillik a forradalmi terrornak a kérdését. Ha a forradalmi terror

/??/

Farkas Mihály, akkor egy egészen hamis képlethez jutunk. Ha a forradalmi terror - most megint engedje meg, hogy egy történetet mondjak el, - amikor a diktatúrában választás volt, akkor a választás után a feleségem és egy barátnője eljöttek, mi akkor még nem voltunk összeházasodva, hogy egy borzasztó dolog történt, annak a barátnőjének az öccse az egy tanár volt, az ott a választásnál tartott egy nagy beszédet, hogy az egész választás egy svindli, egy szélhámosság, és erre a rend-

Őrség őt bevitte, mi lesz most, eztmost fel fogják akasztani. Én erre megígértem nekik, hogy holnap reggel a Korvin Ottót föl fogom hívni. És csakugyan fölhívtam, amikor benn voltam a Népbiztosságban, a Korvin Ottót, és mondtam neki, hát ne vedd... Erre a Korvin Ottó á, azt mondja, egy bolond ember, ezt én már rég szabadonbocsátottam. Pedig bizonyos esetekben a Stencel-Mikolinyi összeesküvésnél, amelynek tárgyalásában én is részt vettem a népbiztosok tanácsában, Korvin is meg én is szenvedélyesen harcoltunk az ellen a szociáldemokrata fölfogás ellen, hogy azt a két embert igenis ki kell végezni, mert a magasrendű rendőrtisztviselőka lakásukon egész fegyvertárákat rendeznek be az ellenforradalom részére, akkor ezeket ki kell végezni. Most én azt állítom, hogy Korvinnak ez a két ellentétes álláspontja nem jelent . Hogyha Korvint összemosisom Farkas Mihállyal, és csinállok egy ilyen ma divatos ilyen általános megbocsátást, akkor az igazi forradalmi hősnak, amik tudniillik Korvin Ottó tényleg volt, teljesen elvész. Korvin Ottónak nincs is mag Magyarországon semmiféle hire vagy micsodája, és ebben egy igen nagy része van annak, hogy a forradalmárnak a jó típusa eltűnik ennek a közepszerű általános amnesztia mellett. Hogy azt hiszik, hogy azért jó, ha elismerik egy mérsékeltebb Farkas Mihály volt, de lényegében mégiscsak egy Farkas Mihály volt. Tudja, én szeretném, ha az emberek megértenék, hogy ez az én egész nagyon éles kritikám egy szocialista kritika. Én nem egy ugynevezett polgári humanizmus szempontjából beszélek.

: Ez azt hiszem, teljesen nyilvánvaló, illetőleg csak azok számára nem nyilvánvalók, akik még csak egy humanizmus alapján sem állnak.

L: Egy ilyen összemosis és "borítsunk fátyolt a multra" és így tovább, amit nézze, én taktikai okokból el tudok képzelni, ne

felejtse el, hogy ez a borítsunk fátyolt a multra, ez 67-ben mondódott, és még én gyerek voltam, amikor az aradi tizenháromnak az emléke mindenkinek az emlékében élt. Nem igaz, hogy ez a fátyolborítás több volt egy bürokratikus intézkedésnél. És abszolúte ellene volnék annak, hogy mi erre a Farkas Mihály periodusra fátyolt borítsunk.

: Joggal.

L: Ennek aztán vannak reális következményei, hogy nem olyan katasztrofálisak, mint régebben voltak. De az, hogy több mint egy évig a Horváth Zoltán házi internálás alatt állt azért, mert egy privát társaságban a Kállairól nem elismerően nyilatkozott - hát ez tulajdonképpen a Farkas Mihály időnek a visszatérése. És ezt megakadályozni nem lehet ilyen módon.

E: Lukács elvtárs, engedje meg, hogy erre a Kortárs-dologra visszatérjek. Ugyis szóban volt. Egészen távolálló és nagyon tisztességes apolitikus értelmiségiek azt mondták ujjongva, akik 56-ot meguszták és azóta nagyon passzivad, azt mondták, hogy "hát mégis érdemes kommunistának lenni?" Akik 56 előtt sem voltak azok, 56-ban természetes, 56 után elkezdtek gondolkodni, hogy talán érdemes mégis.

L: Nézze, a dolog úgy áll, hogy a kommunizmusnak, az igazi Marx-Lenin-féle kommunizmusnak ~~xxx~~^{eb}ben az őszinteségben van az ereje. És mi~~x~~ lemondunk a legjobb tulajdonságunkról, hogy ha ezt egy ilyen taktikázás végett föladjuk.

E: És amikor az előbb a Stenbrun-filmről volt szó, akkor önkéntelenül, lehet, hogy ez már a film hatása, mármint a film-montázs hatása, a ~~Brun~~^{Lum} /?/ tézisek szerzőjére gondoltam, hogy abból lenne egy nagyon izgalmas film, tudniillik a téziseket megfilmesíteni, amikor készült, a^{mi} következett, ez lenne egy régi magyar forradalmár útja, mint a nagy spanyol forradalmárnak az útja.

L: Nézze, bizonyos dolgokat itt természetesen meg lehetne csinálni, hát persze részletesebben kellene az egész dolgot megfogni, hogy itten mi van emögött és hogy történt, de egész biztos, és ezt állítom éppen mindig, hogy ha minenkünk bátorságunk lenne a rosszról nyíltan beszélni, sokkal több jó akadna, amiről lehetne beszélni. Például nekem az a véleményem, hogy a 19-es forradalmár típusában Korvin Ottó egyike volt a világméretben a legokosabb, legtisztábban látó és a leghősiesebb embereknek, aki abszolúte megérdemelné, hogy az emlékét tiszteletben tartsák. De ha az emberektől azt kívánják, hogy én a Szerémi Sándort is tiszteletben tartsam, nem tudom, - én mint kommunista, tudom a különbséget, - de nem kívánhatom az embertől, akitől a Szerényit kívánják tiszteletben tartsa, hogy tiszteletben tartsa a Korvint is.

: Ez sajnos így van.

L: Én tudom, énnekem mindig rossz néven vették ezt a bizonyos őszinteséget...

: Nagyon fontos ennek...

L: ...enélkül igazi művészet nem jöhet létre.

: Tényleg így van, nem véletlen, hogy a magyar film akkor kezd valamit elérni, amikor elindul az igazmondás útján. Ez nem lehet véletlen.

L: Van ez a groteszk dolog, hogy az irodalom föladatát illetőleg Sztálin mondta, hogy írjátok az igazat. Csak nem türte el, ha az igazat megírták. Itten ebben a tekintetben én hajlandó vagyok még a sztálini jelszót is föltenni és azt mondani, hogy írjátok az igazat.

: Azt hiszem, Acél polemizált itt a Lukács elvtárssal éppen a tekintetben, hogy ezt az állandó balanszot játssza, hogy ha elkezdjük mondani a rosszat, akkor gyorsan tegyük hozzá a jót, ami nonszensz.

L: Teljesen fölösleges dolog, mert én hajlandó vagyok elismerni, hogy a Farkas Mihály egy jó családapa volt, nem tudom, hogy az volt-e, de lehet, hogy jó családapa volt. De nem tartom történet-sz-földadatommak, hogy a ~~Fra~~ Farkas Mihály jó családapa volt, ebbe bevonjam.

: Mert az egy más nagyságrend ahhoz képest, amilyen gazember volt.

L: Az egy egészen más dolog, hogyha egy emberben a jó és a rossz tulajdonságoknak egy ilyen dialektikája van, mint amilyen volt kétségkívül Trockijban és másokban, akkor ezt a dialektikát ábrázolni kell. De nem azért, mert a jót és a rosszat kiegyenlítésük, hanem mert itten az illető embernél a motivumokat nem lehetne fölfedni enélkül a dialektika nélkül. De ezt, hogy itten minden egyes esetben kell, hogy jó vonások is fölvonuljanak, ebbe én abszolúte nem vagyok... Nézze, én osztom azt, fiatalkorunkban nagyon lelkesedtünk arról, amikor Ady Endre ~~Tiszá~~ Tisza Istvánt ["] ~~kan~~ Báthory Erzsébetnek nevezte. Nem sorolt fel egyetlen jó tulajdonságot sem Tisza Istvánnál, pedig Tisza István egy okos ember volt. Személyileg egy becsületes ember is volt. Egy meggyőződött ember volt. És Adynak volt igaza, amikor ~~kan~~ ["] ~~B~~áthory Erzsébetnek nevezte.

: Dehát ezt nem tűrik. Mindig az Ady példáját hozza az ember, amikor ~~rá~~ arról van szó, hogy csak szenvedélyesen lehet megítélni ~~egy~~ bizonyos igazságokat, ezt nála eltűrik, de soha nem fogadják el nálunk.

L: ~~amíg~~ Ez az, ami nélkül mi előrejutni nem fogunk, és ha itt nem sikerül nekünk egy részt verni ezekben a régi nacionalista maradványoknak a dolgában, addig ezek a dolgok valami formában fönn fognak maradni. Itt ami ez ellen... Én nem mondom azt, ha mi föl vesszük az ideológiai harcot, akkor hat hónap múlva ~~győztünk~~ abban, de ha nem vesszük föl, akkor hát

soha nem fogunk ebben semmit se elérni.

E: Viszont a mai Illyés, aki a fiatal forradalmárból kérdező lett, szóval egy pozitívabb, tulajdonképpen objektíve kérdező költő lett, azt mondja mérgesen az ő mondása, hogy "csak hadd ragyogjanak azok a csillagok" az Egri csillagok és a többiek. És ezzel egybemossa a ragyogással az egész vonalat.

L: Az hogy Illyés mostt.. Illyésnél ez egy komplikált dolog. Nem volt tulajdonképpen szocialista, de ő tényleg egy plebejus demokrata volt. És az az érzésem, hogy most elvesztette a hitét mindenben és ennél fogva csinálja ezeket a dolgokat, természetesen úgy, hogy azért ezek a dolgok minden írói jó voltuk ellenére, közel se jönnek a fiatal Illyésnek a nagy dolgaihoz.

: Ez igaz. És különösen, amit ő ma megfogalmaz, szívesen /?/ meg egyéb ilyen megnyilatkozásokban, azok nagyon-nagyon vitathatók.

L: Vitatkozni ez ellen csak egy tényleg ilyen kommunista állásponttól volna lehetséges. És sajnos, ilyen íróink nagyon kevés van.

E: És hitele kevésnek van.

L: Az egy nagyon örvendetes dolog, hogy vannak olyan emberek, mint a Kovács és a Jancsó. És mindenesetre nagyon szeretném, ha a szöveget maga abból a szempontból is átnézné, hogy az a pár kifogás, amit én itt-ott emeltem, hogy az ne úgy nézzen ki, hogy én jót is és rosszat mondtam is róluk, mert én a fővonalban, azt nem tudom én, látta?

: Persze.

L: ...nagyon teljesen pozitíven állok hozzá, az, hogy kérdéseket teszek föl, az egy más kérdés.

: Én azért elküldeném Lukács elvtársnak a szöveget. Átnézné egyedül is.

L: Jó volna, mindenesetre úgy van, hogy az ember mindig slampo-

san beszél. Ezek a mondatoknak egy nagy része valószínűleg grammatikailag helytelen.

: Nem úgy tetszett beszélni.

E: Sokszor sokkal direktebben és világosabban.

: Van egy elevevége a beszélt nyelvnek és ezt megőrizni...

L: Nem vagyok ellene, csak azt mondom, hogy vannak slamposságok, amelyeket ki kell irtani.

: De annak örülnénk, ha Lukács elvtárs abból a szempontból nézze, nehogy pontatlanság legyen vagy olyan, amivel nem ért egyet.

L: Át fogom nézni.

L: ... egy olyan dolog, amiről tulajdonképpen nem is érdemes beszélni.

/?/ V: Volt egy Ady , amelyiken maga tartott egy Adyt méltató... ennek itt van a letsvója /?/és megvan nekünk a Polányi beszéde is.

L: Ez nagyon lehetséges. A Polányit jól ismertem személyesen is, és most amikor ezt a dolgot megtartották...

V: 19 február.

L: Hogy akkor engem megkértek, hogy tartsak egy beszédet, ez egyáltalában...

V: És ennek nyoma hol lehet?

L: Sehol. A dolog úgy áll, én általában véve szerettem teljesen szabadon beszélni. És ennél fogva semmiféle dolgom, mondjuk például azok a dolgok, amiket a társadalomtudományi szabad~~x~~g-iskolában vagy hol tartottam, azok nem voltak leírva soha.

Én egy cédulára csináltam egy tervezetet magamnak és szabadon beszéltem. És most megint ne felejtse el, hogy abban az idő-
ben ^{senki} - engem beleértve - nem tartoz~~tt~~^{tt} olyan nagyságnak, aki-
nek minden megnyilatkozását dokumentumba kell venni. Fölkér-
tek, hogy tartsak egy előadást, tartottam egy előadást, az volt a meggyőződése, hogy másnap el van felejtve.

E: Azt hiszem, ez a kérdés viszonylag hamar tisztázódott.

V: Egyáltalában a Gallilei-körről mi volt a véleménye akkor?

L: A dolog úgy áll, hogy én minden ilyen baloldali mozgalmat támogattam. A másik oldalról én ideológiailag egy igazi baloldali annyiból sose voltam, hogy se a pozitívizmust /?/ se más ilyen világnézetet, amit ők osztottak, én osztottam volna. Ennél fogva volt köztünk általában véve egy ilyen jóindulatu viszony, ami megnyilvánult abban, hogy a régi Magyarországgal szemben összetartottunk. Ellenben minden, hiszen az világosan

kiderült 18-ban, amikor mi megcsináltuk ezeket a szellemtudományoknak az iskoláját, ami élesen eltért a társadalomtudományi szabadiskolától, ellenben most ebben a tekintetben nemcsak én, hanem Szabó Ervin is teljes mértékben szövetségesnek tartotta ezt az iskolát a régi Magyarország ellen.

V: 17 után se lett szoros kapcsolatuk, amikor ez a kör valamennyire radikálizálódott?

L: Nézze, én nem emlékszem. Énnekem első igazi kapcsolatom, szoros, féligmeddig baráti körökkel kapcsolatom a kommunista párttal volt. Nekem a kommunista párt előtt én se a radikális pártba, se a szociáldemokrata pártba, soha nem jártam föl.

Fogalmam nem volt, hogy ott belül mi játszódik, a kommunista párt volt az első ilyen párt, amellyel nekem kapcsolatom lett volna.

V: A Polányi azt mondja a visszemlékezésében, hogy ő ezen a gyászünnepélyen egy harcos antimaterialista, maga pedig egy harcos bolsevista szellemben méltatta Adyt.

L: Hogy mit gondolt 19 február 6-án a Polányi, azt én ma nem tudom ellenőrizni, azt se tudom ellenőrizni pontosan, hogy én akkor mit gondoltam. Itt maguk irodalomtörténészek tulzott figyelemmel nézik egy írónak a fejlődését, akik, amikor a dolgok lejátszódtak, részben bolsevikok lettek. Alapjában véve ugyan, én egész életemben nagy tisztelője voltam Adynak, most megkért a Polányi, hogy tartsak egy előadást, természetes, hogy tartottam egy előadást. De hogy ennek az én életlefolyásomra valami jelentősége lett volna, hogy én ezt gondoltam vagy azt gondoltam volna, ezek ilyen irodalomtörténeti tulzások.

V: Engedje meg, hogy megpróbáljam.

L: Egy történész egy analízisben azt írta, hogy "tudta jól Arany János", az öreg azt mondta: "tudta a fene". Ez a különbség azt hiszem, még ma is fönnáll, hogy itt az emberek bizonyos dolgoknak

jelentőséget tulajdonítanak, amiknek abban az időben nem volt semmi jelentőségük.

E: Igen, van egy filológiai buzgalom.

: Az volna a kérdésünk, hogyha I4-nél folytatná azt, amit nekünk elmesélt a háboru kitörése utáni állásfoglalásáról a háboruval kapcsolatban.

L: A háborunál itt igazán nem mondhatok mást: én az első pillanattól kezdve a háboru ellen voltam. A saját környékemen is nagyon türelmetlen voltam azokkal szemben, akik bármiféle háborus állásfoglalást csináltak, még egy olyan esetben, ahol az nem volt háborus állásfoglalás, mint a Balázs-féle
 /?/ én nem a nyilvánosság előtt, de privátim nagyon élesen megmondtam neki a véleményemet, és különösen borzasztóan helytelenítettem annak a könyvnek a végét, van egy beszélgetés közte és Leszcai Anna között, amelyben egyenesen az osztrák-magyar monarchiát, mint egy ilyen nemzetiségi Svajcot dicsőíti a Balázs, amit én
 /?/ egy ostoba nak tekintettem az osztrák-magyar monarchiával és Magyarországgal szemben, mert ebben^a tekintetben a legrosszabb véleményem volt arról ami otthon van. Ugy, hogy én a háborut illetőleg csak annyit mondhatok, hogy én a legélesebben a háboru ellen voltam, és most nem tudom, hogy ezt elmondtam-e már, ha nem mondtam volna el, elmondom most is: az én álláspontom akkor körülbelül az volt, hogy lehet, hogy a német és az osztrák hadseregek megverik az oroszokat és akkor a Romanovok megbuknak. Minden rendben van. Az is lehet, hogy az angol-francia hadsereg megveri a német és osztrák hadsereget, és a Habsburgok és a Hohenzollernek is megbuknak. Ez is rendben van. De akkor ki véd meg minket a nyugati demokráciától? ez a kérdés merült fel, és itt láthatják, hogy az én pozitívizmus

elleni ellenkezésemnek megvoltak a maga politikai okai és, hogy én bármennyire elítéltem a magyar állapotokat, abszolúte nem voltam hajlandó egy angol parlamentarizmust ideálnak elfogadni. A dolog csak úgy állott, hogy abban az időben én nem láttam semmit, amit annak a helyébe tudtam volna tenni, és ebből a szempontból volt a 17-es forradalom egy olyan nagy élmény, mert ott egyszerre fölmerült a horizonton, hogy ez a dolog lehet másképp is. És most már akármilyen volt az embernek ehhez a viszonya, ez a "másképp" ez mindnyájunknak, az én nemzedékem tekintélyes részének, az egész életét megváltoztatta az, hogy ez a másképp mint valóságos lehetőség fölmerült a horizonton.

: A Simmel-levélről tessék...

L: A Simmel-levélben csak az az érdekes, hogy én nagyon gyanakvó vagyok azzal, hogyha emberek a saját múltjukat hát simán és kívánságuknak megfelelően látják, úgy, hogy én egy bizonyos gyanuval /?/ néztem azt, mondjuk inkább, kritikai , vajon igaz-e az, hogy én az első naptól fogva a háboru ellenes voltam. És akkor az először az első, ami az eszembe jutott, az tényleg megtörtént, csak a dátumát nem tudtam megmondani, egy Marianne Weberrel, Weber feleségével való beszélgetés, ahol ő a hőstettek morális értékét dicsérte, és erre én neki azzal feleltem, hogy minél jobb, annál rosszabb. Most azonban ennek a beszélgetésnek az időpontját nem tudtam meghatározni. Most véltelenül a kezembe került, a Simmelnek tiszteletére kiadtak egy kötetet és abban ~~egy~~ leveleinek egy része közölve van és megvan egy levél, 14 augusztusi dátummal, amelyben azt írja a Mariannának, hogy ~~ha Lukács nem~~ ^{ha Lukács nem} képes megérteni ennek a háboru-nak a nagyszerűségét, akkor az egy reménytelen dolog, ezt csak ^{infinitive} ~~itt~~ lehet megérteni, és akkor bizonyos fokig kár is vele erről beszélni. Ami azt bizonyítja, hogy a beszélgetés augusztus leg-
elején játszódhatott le, a Marianne megírta ezt Simmelnek és

Simmel ezeket felelte rá. Hát ebből áll ez a Simmel dolog, ami megerősít engem abban, hogy tényleg helyesen emlékszem, hogy az augusztusi napokban már ellene voltam a háborúnak. Mert hiszen tudja, most nemrég történt a szegény Déryvel ez a szerencsétlenség a Rajk-ügyben, hogy megfélekedezett arról, hogy ő...

: A Simmelnek abban igaza van, hogy csak infinitive lehet megérteni.

L: Ebben még igazat is adok neki, csak engem a dolog annyiban érdekel, hogy itt van egy objektív bizonyíték arra, hogy ez a beszélgetés nyilván a háboru kitörését követő napokban játszódhatott le.

: Lukács elvtárs akkor még Berlinben volt?

L: Nem, én akkor Heidelbergben. 12-ben Heidelbergbe költöztem, és azt lehet mondani, háboru végéig ott éltem, amig vissza nem jöttem Pestre.

: Mikor volt az?

L: Mikor is? 17 őszén Pestre jöttem, aztán 18 nyarán Heidelbergben voltam, 18 augusztusban visszajöttem Pestre azzal a képzettel, hogy a következő év tavaszán megyek vissza Heidelbergbe, persze, az már nem következett be.

: És nem piszkálták magát katonaság-ügyben? a háboru alatt?

L: A háboruban- megint nem tudom elfelejteni, ez egy ilyen komplikált história, - én a Hitelbank igazgatójának a fia voltam. Ami jelentette mindjárt azt, hogy amikor aztán mindenféle kísérletek után sikerült megakadályozni a tauglichnak minősítést, itt mégis be kellett vonulni, akkor el lehetett intézni, hogy engem a Korányi klinikára utaltak be fölülvizsgálatra, és a Korányi klinikán betegnek találtak. Így szolgáltam mint segéd-szolgalatos, egészen mindaddig - az anekdotát elmondom, mert az egész mulatságos - amig volt volt iskolatársam, Rakovszki Iván, a későbbi belügyminiszter föl nem kereste az apámat, és mint hogy hát

ő azért azért kereste föl az apámat, mert a Hitelbank vállalatnál igazgatósági tagságot akart szerezni, természetesen ~~háxxx~~

/?/

folyt a beszélgetés és természetesen fölmerült az érdeklődés, hogy vajon a Gyuri mit csinál, hát ez érthető dolog, és ebben az összefüggésben az apám elpanaszolta neki, hogy én mint segédszolgálatos élek Pesten, és milyen rosszul érzem magam. Erre azt mondta a Rakovszki, nézd, Józsi bácsi, nem lesz semmi, mondd meg a Gyurinak, hogy keressen föl a parlamentben és majd megbeszéljük a dolgot. És tényleg megbeszéltük, négy hét múlva föl voltam mentve, és soha többé a hadsereggel semmi dolgom nem volt, miszont a Rakovszki kapott egy állást a Hitelbank vállalatnál.

: Ezt hívják happy endnek.

L: Ha az én fiatalkori fejlődésemet veszi az ember, akkor ezt a ~~xxxxxxxx~~ mozzanatot nem szabad ~~kixxy~~ kiküszöbölni belőle. Mert lényeges. És az, hogy én a Hitelbank igazgatójának a fia vagyok, annak irodalmi hatása nem volt, de ilyen élet-kihatásai nagyon fontosak. Ki tudja melyik orosz lágerban haltam volna én meg 18-ban flekktifuszban, hogyha ez a kapcsolat nincsen.

: Ezek szerint a 14 és 18 közti időkből a magyar írókkal, magyar irodalommal lényegileg semmilyen kapcsolat...

L: A dolog úgy áll, hogy volt egyrészt ez a vasárnapi társaság, amelyhez Balázs Béla, Lesznai Anna, Fülep Lajos és mások tartoztak, egy ideig még a Kaffka is tartozott hozzá, de aztán Kaffka hozzám ment a Balázs öccséhez, a Bauer Ervinhez és a Bauer Ervin és ~~Bixá~~ Balázs Béla rettentően gyűlölték egymást, ~~és~~ úgy, hogy ezzel a Kaffka kivált a mi társaságunkból. És hát én nem ismerem az ő leveleit, valószínűleg abból az időből aztán már nagyon kedvezőtlen nyilatkozatok lehettek. Ezek ketten úgy gyűlölték egymást, ahogy testvérek szokták gyűlölni egymást. Most a második

dolog az, hogy én természetesen régebben nem volt semmi különösebb kapcsolatom az egyes ~~írókkal~~ ^{írókkal} ezek most se voltak, de azért fölmerültek, mert én a háboru alatti időkben ismerkedtem meg személyesen Babits Mihállyal, az első megismerkedés úgy történt, hogy a Szabó Ervin összehívott egy kis értekezletet, amelyben Babits Mihály, Balázs Béla, Gábor Andor és én voltunk meghívva, és ő fölvetette a kérdést, hogy mit lehetne írószervezetekkel a háboru ellen csinálni és erről folyt egy beszélgetés, nem nagyon nagy pozitív eredményekkel. Most utána, körülbelül egy évvel, a Mannheim Károly összehozott engem egyszer egy vacsorán a Babits-csal és vacsora után sétáltunk este a pesti utcákon, valami különösebb kapcsolat nem volt köztünk, nyilván úgy van, hogy kölcsönösen nem szimpatizáltunk egymással. De másmilyen ^{írói} érintkezésről nem tudok ebből az időből visszaemlékezni, most megint eltekintve attól, hogy a Lesznai Annával személyesen igen jó viszonyban voltam.

: Azt hiszem, át kéne térni a forradalmi időszakra. Megkérdezném, a forradalom kitörése után, először a Károlyi -féle, az őszirózsás forradalom idején, kapcsolatok az irodalommal, az irodalmi élettel, általában a kulturális élettel ...

L: Megint nem szabad elfelejteni és nem szabad a dolgokat stilizálni, én a széles intellektuális, - németek úgy mondják: mitläufer - réteghez tartoztam, amely tarthatatlannak tekintette az egész akkori állapotot. Jellemzésül mondva például, hogy én ott voltam annál a lánchidi lövöldözésnél is, akkor voltunk valami 400-500 ember, és én egyike voltam a 400-500-nak. Itt megint ne csináljunk egy tűzállást, mintha valami különös kapcsolataim lettek volna, én az egészből csak arra emlékszem, hogy a nekem nagyon rokonszenves Dienes László-néval, aki kemikus volt, egy nagyon intelligens asszony, azzal álltunk ott együtt a Vörösmarty téren, és azzal együtt

indultunk és az együtt futottunk a dunai iver alá. Semmi különleges szerepem nekem ebben a tüntetésben egyáltalában nem volt. Így kell~~xxx~~ ezt venni az egész októberi forradalom tartalmára, amikor én igenis híve voltam az októberi forradalomnak, de semmiféle szerepet nem játszottam, nem játszhattam, mert a kis vasárnapi társaságon kívül nekem semmiféle kapcsolataim vagy nem tudom kicsodáim nem voltak. Ezeket a dolgokat nem szabad stilizálni, az egész dolog fölmerül a forradalom győzelme után, amikor a kommunisták föllépésével kapcsolatos ideológiai problémák kezdtek érdekesekek lenni. Megint el kell mondani, ennek megvan a maga dokumentuma is, hogy én egy bizonyos ingadozás után csatlakoztam csak a kommunista párthoz, furcsa dolog, de ez a valóságban megtörténik, hogy noha én a történelemben erőszak-szerepével és pozitív szerepével teljesen tisztában voltam és a jakobinusok ellen soha semmi kifogásom nem volt, de mikor fölmerült itt ez a kérdés, hogy itt merüljön fel ez az erőszak kérdése, és azt én esetleg a magam cselekedeteivel mozdítsam elő, kiderült az, hogy a teória az emberek fejében nem pontosan ugyanaz, mint a praxis, és le kellett ~~xxx~~ játszódnia egy bizonyos folyamatnak, amely mondjuk a november hónapot töltötte ki, amikor azután én december közepén csatlakoztam a kommunista párthoz.

/??/

: Ez a tanulmány akkoriban...

L: Az abban az időben íródott és januárban jelent meg. Az a taktika és etika cikk volt a belső leszámolás, ami az én számomra lehetővé tette, hogy belépjek a kommunista pártba.

: Ennek a hatásai, először is ideológiailag, nyilván a belépés tényével folytatódott egy ilyen ideológiai aus einander setzung, hogy folytatódott?

L: Nézze, a dolog úgy áll, hogy nem szabad megint elfelejteni

/?/ erre szerencsére van egy egész jó dokumentum, a Sinkó hogy az intelligenciával milyen zavaros volt az egész ideológiai helyzet a kommunizmussal kapcsolatban, és hogy ennek a zavarosságát jellemezzem, azzal jellemezném, hogy én ~~mint~~ még a relative tisztán látók közé tartoztam. Nem magamat akarom dicsérni, de ezt az általános hangulatot, tudniillik nem szabad elfelejteni, hogy a mi marxista műveltségünk, az olyanoknál, mint én, akik olvastunk Marxot, nagyon kicsi volt, mozgalmi és pláne forradalmi tapasztalatai senkinek nem voltak, és most megint tegyük hozzá, ezzel most kicsit egy ilyen nem osztozott álláspontot foglalok el, tulbecsülték az emberek a Moszkvából jötteknek a politikai érettségét.

: Akkor már a párt megalakulásának a kezdetén megvolt ez az irányzatokra szakadás a párton belül, moszkvai vagy nem moszkvai?

L: Nem. Akkor a dolog egy meglehetősen kaotikus volt és mi tulajdonképpen megörültünk minden moszkvainak, hogy kapunk tőlük valóságos információt, képet arról, hogy kint mi van és mit jelentenek ezek a dolgok teoretikusan. Én mondhatom,

/?/ én mindent megpróbáltam és ott voltak, például Ervin, nekem régi barátom volt, úgy, hogy itten személyes kapcsolatok is voltak, én mondhatnám, semmi értelmeset a moszkvaiaktól nem hallottunk.

: És a vitái önmagával folytak, vagy már akkor...

L: Azok játszódtak egyrészt a vasárnapi társaságban, részben pedig lejátszódtak, tartottam egy nagy előadást a kommunista párt akadémiáján, éppen, ha jól emlékszem, az erőszak problémájáról. És természetesen ezt megint a Sinkó jól leírja, hogy ott a Visegrádi utcában szakadatlanul folyt a vita és a párbeszéd, nem én voltam az egyetlen, aki nem volt tisztában tudniillik ez a komplikált helyzet volt, hogy mi meg voltunk

róla győződve, hogy ez az egyedüli ^{ki}út nemcsak Magyarország akkori helyzetéből, hanem az emberiség akkori helyzetéből, másrészt a kiút teoretikus megalapozásairól és egyebekről fogalmunk nem volt. Ezt tudniillik a mai párttörténet nem tudja elképzelni, hogy egy funkcionelnek nincs fogalma valamiről, ennél fogva ez nem létezik. És úgy néz ki a dolog, minthogyha Kunék egy leninista tudással érkeztek volna Budapestre, amelyet azután a megfelelő forrásokon keresztül szétszítottak a többiek között és egy bizonyos idő múlva már volt elsőosztályú tudás, másodosztályú tudás és így tovább. Én bevallom maguknak, hogy a lenini igazi teoretikus lehetőségéből én a bécsi emigrációban kezdtem el egy képet kapni és se Kuntól se Szamuelytól se senkitől semmiféle komoly képet erről nem lehetett kapni.

: Nem is olvashattak Lenint.

L: Abban az időben az egyetlen dolog, amit lefordítottak, az Állam és a forradalom volt. Amelyet, most hozzáteszem, a dolgokba be nem avatott, és ~~XXXXXXXX~~ nem már marxista módon művelt ember, a jó megírása ellenére nem érthet meg, mert tudniillik azt hiszi, hogy egy marxiológiaiáról van szó. Tárgyalva vannak az összes Marx-dolgok, azt hiszi, hogy egy ilyen dologról van szó, és nem látja, én is bevallom, én ezt később értettem meg, ennek a dolognak az óriási teoretikus jelentőségét. Én a magam részéről, a magam személyét illetőleg mondhatom, hogy teljesen felkészületlenül léptem be a pártba, majdnem azt mondanám, hogy a pártban ebben a tekintetben nem tanultam semmit, és hogy a tulajdonképpen most kikényszerített tanulóévek azok a diktatúrában és a diktatúra bukása után voltak, amikor a kommunisták egy része hozzálátott ahhoz, hogy a kommunista értelmiségben vett marxizmussal megismerkedjék és azt elsajátítsa.

: Lukács elvtárs nem tartozott korábban semmilyen olyan csoporthoz, amely a kommunista pártba bement? egyikhez sem?

L: Nem.

: Akkor minek tulajdonítható, hogy viszonylag hamar mégis népbiztos lett?

L: Egyrészt az, és ebben Kun és Szamuely nagyon praktikus emberek voltak, én utóvégre, ha nem is egy elsőosztályú, de egy ugynevezett neves író voltam. És ezt ők egy pozitívumnak számitották, én meg-vagyok róla győződve, hogy azt az első előadásomat a nagy előadás-sorozatban szintén nem tartották volna meg, hogyha ez a bizonyos renomé nem előzte volna meg a dolgot. Ugy, hogy ez kétségtelenül egy bizonyos szerepet játszott. A másik kérdés az, hogy amikor februárban letartóztatták Kun Bélát, akkor megalakult egy második Központi Bizottság, és a Vörös Ujság annak a vezetése alatt folytatódott. Most nekünk sikerült egy bizonyos tekintélyre szert tenni a baloldali szociáldemokraták, a Landler-csoport és az ilyenek szemében és az emberek tulajdonképpen, azt lehet mondani, hogy meg voltak lepve, hogy miután lefoglalták a kommunista párt egész garnituráját, megjelent egy Vörös Ujság, ami az ő véleményük és a közvélemény egy része között jobb volt a Vörös Ujságnál. Én nem tudom megítélni, én abból az anekdotából tudom csak a dolgot, hogy én az apámmal ezekről a ~~szöveg~~ kérdésekről persze soha nem beszéltem s az apám, aki egy ilyen szociálpolitika felé hajló kapitalista volt és ezeknek a magánalkalmazottak szövetségének valami elnöke vagy ilyesvalami^y volt, tudom, hogy találkozott egyszer egy emberrel, és megdöbbenésére azt mondta, hogy "nézze, igazgató ur, igazán nagyszerű, amióta a kedves fia szerkeszti a Vörös Ujságot, az sokkal jobb, mint régen volt".

E: Lukács elvtárs szerkesztette, vagy főszerkesztette?

L: Csoport szerkesztette, tulajdonképpen a hivatalosan kinevezett

szerkesztő a Rákos Ferenc lett volna, de az nem számított semmit, de ott volt az Alpári, a Polgár, a Révay és én, akik de facto szerkesztettük. Most hogy hogy került a közvéleményhez, hogy azt én szerkesztem, az egy más kérdés. Valószínűleg megint onnan, hogy ebből az egész csoportból mégis én voltam a legismertebb név. Ugy, hogy ebben is azt hiszem, hogy én népbiztos lettem, nagyon sok ilyen véletlen dolog akadt.

: A frakció-harcok, azok Bécsben...

L: Csak Bécsben. Volt egy csoportja a magyar vezető embereknek, akik elégedetlenek voltak azzal, hogy Kun, mint ők mondták, minden kérdést előzetesen a Vészlerrel /?/ tárgyal meg, és csak akkor kerül a dolog a kommunisták elé. Most itten kialakult egy ilyen csoport, semmi titok nincs benne, a Lengyel ~~József~~ Gyula, Polgár Elek, Rudas László és én voltunk ennek a csoportnak a tagjai, akik megpróbáltuk Kun Bélát, ahogy mi mondtuk, egy kicsit balfelé, a kommunisták felé mozgósítani. De ez még nagyon távol állott attól, hogy ez frakció lett volna.

/?/ : És valóban úgy volt,

L: Az egyik oldala, hogy ez tényleg kellett, a szociáldemokratákkal volt a közös kormány, megint ne felejtsünk el /felvétel kihagyás/ Ezzel azt akarom mondani: szociáldemokrata párt /felvétel-kihagyás/ Teljesen felbomlott. Tehát egész világos, hogy

/?/ egy bizonyos a szociáldemokratákkal ezt a kapcsolatot tartania kellett. Másrészt mi elégedetlenek voltunk, hogy a diktatura bizonyos fokig nem teremti meg ilyen mérföldes lépésekkel azt a földi paradicsomot, aminek a mi kommunizmust... hogyha földi paradicsomot értek, akkor ezt képzelje el egy nagyon szektárius aszkétikus módon, egyáltalában a tejjel-mézzel folyó Kánaánról volt szó, hanem arról, hogy az élet lényeges kérdései megváltozzanak. Most ezek a hangzatok

voltak a diktatúrában, amik azután megnyilvánultak bizonyos konkrét kérdésekben is, mint olyan kérdésekben is, ahol az én véleményem szerint az ellenzéknek volt igaza, tudniillik abban a bizonyos Clemenc^é~~é~~^é jegyzék kérdésében, ahol Kun egyszerűen ilyen államférfi módon becsapódott; tudniillik elhitte Clemenc^é~~é~~^ének, hogy ha mi visszavonjuk a cseh határon a katonáinkat, akkor a románok is visszax fogják vonni. Clemenc^é~~é~~^é egyszerűen becsapta Kun Bélát, és mi ellenzék annyiban voltunk okosabbak, mint Kun, hogy tudtuk, hogy becsapásról van szó és hogy nem nyerünk semmit azzal, ha elfogadjuk a Clemenc^é~~é~~^é-jegyzéket. De ez mind nem, abszolúte nem ok arra, hogy itten bármiféle értelemben frakcióról lehessen beszélni.

: Természetesen zártan kezeljük, nem akarjuk kiadni ezt, mégis izgalmas, hiszen alig van szavahihető nyilatkozat eddig még, nyilván nem is ~~is~~^{lehet}, mégis hogyan alakult ki, a frakció kialakulás tudom, hogy később volt,...

L: A dolog úgy áll, hogy ennek nagyon különböző okai vannak. Az egyik dolog megint és mindjárt az emigrációban, olyan módon, hogy az emigráció egy része Landler körül, más része Kun körül csoportosult. Most itten ezek a dolgok rendkívül csepfolyósak és egyáltalában nem szilárdak voltak, mert én visszaemlékezem, körülbelül 19 decemberében lehetett egy beszélgetésem Landlerral, amikor Landler visszatért a karlsteini internálásból és fölvetette nekem a kvazi a szövetséget. És akkor megint, hogy megint a tényeket mondjam, egyáltalában nem egy elvi módon feleltem, de azt mondtam, hogy a maga környezete, az Pogány József és mások, semmivel sem jobbak a Kun környezeténél. És a Pogánnyal épp oly kevésbé vagyok hajlandó összeállni, mint a Vágó Bélával. Most itten csak annak jellemzésére mondom, hogy mennyire ilyen dolog volt, és később, mint tudja talán, a Pogány az át is ment a Kunhoz és egy másmilyen differenciáció

jött létre, amit támogatott természetesen az, hogy Bécsben az emigráció vezető rétege, amely^{nek} nem kellett cselekedni, mégis fölhasználta az időt egy bizonyos fajta ilyen orientációra és egy ilyen ujjáalakulásra. Most itt van egy nagyon lényeges kiindulópont, tudniillik a Kun Béla módszereinek a kérdése, ahol aztán, ahogy én most utólag látom, Kun Bélának - ő találkozhatott egyszer vagy kétszer Leninnel, de Leninhez neki borzasztó kevés köze volt. Ő alapjában véve a Zinovjev féle Bartmachereknek az iskolájába járt és egy ilyen kritikus Zinovjev-tanítvány volt, aki demagógiával, erőszakkal, ha kell, megvesztegetéssel és nem tudom én, ilyenekkel teremtett magának egy ilyen pártot és egy ilyen renomét és ezért az első összeütközés egy ilyen megvesztegési kérdés körül robbant ki, az ugynevezett aranyügy körül. Nem tudom, erről biztosan hallottak maguk, vagy nem hallottak?

: Nem tudom. Nem tudnám pontosan. Kosztolányi Édes Annájában van útalás arra, hogy a Kun az arannyal kirepült.

Le: A dolog úgy áll: Kun 920 nyarán kiment Mőszkvába, és a dolgok itten folytatódtak így-ugy, Bécsben ilyen emigráns organizációval és egyszer megtörtént - énnekem véletlenül, hogy-hogynem a követség egy pár emberével volt személyes kapcsolatom és a figyelemztettek engem arra, hogy érkezett itten most a Vágó címére egy csomag, amelynek a súlya tulságosan nagy a terjedelméhez képest. Ezt én közöltem Landlerral. Mindnyájuknak az volt a gyanunk, hogy a Kun valami pénzt küld a maga hiveinek. Az összes részleteket nem tudnám fölsorolni, ^{tény az} ~~xxxxx~~, hogy igen gyanussá vált számunkra, hogy azok közé, akik ilyen pénzben részesültek, a ^{Rudas} ~~xxxxx~~ is tartozik. Most erre én megpróbáltam, ami nem volt egy nehéz dolog, mert Rudas a világ leggyávább emberéi közé tartozott, a Rudasra ráijeszteni, hogy milyen nagy bajok származhatnak abból, hogy ő ilyen dolgot csinál, kizárhatják a pártból,

meg mindenféle. Egyszóval Rudas nekem tökéletesen ~~meg~~ beugrott, és bevallotta, hogy érkezett itten úgy tudom, 5 kiló arany érmék formájában, amelyet a Vágó egy lista alapján, amit Kuntól kapott, kiosztott és őneki ez a része benne, és ezt meg is mutatta nekem. És akkor Landlerral együtt rávettük a Rudast, hogy adja vissza a Vágónak ezt a dolgot, hogy ő, mint becsületes kommunista ilyen dologban nem vesz részt. Ezzel pillanatnyilag elsimult a dolog a felületen, de a Vágó és a Rudas között egy halálos ellenségeskedés származott ebből és egyszer egy ülésen, egy ilyen emigráció-ülésen ez kirobbant, és az egymással való veszekedés közben az egyik a másiknak a szemére hányva a dolgot kiderült az egész arany-ügy mire aztán bizottság, Vágó kizárása és így tovább, az egész dolgot a Komintern elé kell terjeszteni. Ez 21 tavaszán történt és a magyar delegáció, amely kiment a III. kongresszusra, azzal volt megbizva, hogy ezt a kérdést valami formában rendezze. Ez a Komintern elé került, itt egy bizottságban a Kun számára kellemetlen dolgokat mind elsimították és a Komintern kinevezett egy központi bizottságot, amelynek négy tagja a Kun híveiből állott és három ^{Land}Landlerista, tudniillik Landler, ^{Hir}Hirószik és én. Ebben a központi bizottságban a Pogány József volt a Kun fő embere, és ő megpróbált most egy ilyen magyar politikát csinálni egy ilyen Zinovjev-féle radikalizmussal és mindenféle látszat-dolgokkal, amihez tartozott - és itt érünk a lényeges kérdéshez, - hogy az egy elvtelenség, ami Magyarországon van, hogy mindenki, aki szakszervezeti tag, a szakszervezeti tagságából levonják a szociáldemokrata párt tagságixixixix adót, és ezzel az emberek automatikusan^a szocdem párt tagjaivá válnak. Hogy most az illegális kommunistáknak Magyarországon meg kell szüntetni^y azt, követelni kell, hogy a szociáldemokrata párt adót ne számítsák be a szak-

szervezeti járulékba. Landler, mint egy okos ember, ennek rögtön ellentállt. Azt mondta, hogy mit lehet egy ilyen esetben most Magyarországon egy illegális kommunistának tenni? ha ő megtagadja a szocdem pártadó megfizetését, azt két okból teheti: az egyik az, hogy kommunista, akkor rögtön becsukják, a másik az, hogy "sárgá", akkor a pártban válik lehetetlenné. Vagyis, hogy itten egy szektáns és helytelen intézkedésről van szó, és ennek a kérdésnek a megvitatásakor, minthogy a Pogány ezt mindenáron keresztül akarta kényszeríteni, Landler és Hirosik én otthagytuk a központi bizottság ülését, kiléptünk a központi bizottságból és a bécsi párt elé vittük ezt a kérdést. Ez volt tulajdonképpen a lényege a pártszakadásnak.

: Nagyon érdekes, hogy egy ilyen merőben praktikus, ilyen fontos egy praktikus kérdésből...

L: A Landert a Hirosiktól, a Landlert a Kuntól, - és ez tett engem a Landler igaz hívévé, - az választotta el, hogy Landler nem egy programot csinált, aminek segítségével ő szerepelt volna a világ előtt, mint a kommunistáknak a vezetője és így tovább, hanem ő kizárólag a magyarországi mozgalom ujjáélesztésének a ~~kizárólag~~ ^{praktikus} lehetőségeit tartotta szem előtt. Ez én-rám igen nagy benyomást tett, és én attól fogva egy lelkes híve voltam a Landlernak minden kérdésben.

: És Kun az aranyhoz hogy jutott hozzá, Magyarországról vitte volna el?

L: Utólag kiderült, az az orosz forradalom idején történt rekvizíció^{ra}nak az eredménye, tudniillik egyszerűen a Kunnak hívei vagy hívei egy csoportja rekvizirált valahol aranyat és azt ellopta egyszerűen. Szóval két és fél kiló arany ott fekszik a Kunnál, saját privát használatára.

: Volt egy ilyen pletyka, hogy a Kun Magyarországról elrepült...

L: Nem, nem, ilyen mesék aztán keletkeztek, a Kunék, ~~akkori~~ akik az akkori polgárháboru idején partizáncsoportok voltak, én meg vagyok róla győződve, az orosz partizánok is zsákmányoltak és loptak. Olyan partizánok a világon nincsenek, akik csak beszo-
gáltatják a dolgokat.

: Visszatérve a Tanácsköztársaság idejére, a népbiztosság /ért-
hetetlen/

: Igen, hogyha tudna valamit mondani a népbiztosi tevékeny-
ségéről és /hangzavar/

L: Erről nagyon keveset lehet beszélni. Tulajdonképpen itten két dolog állandóan összefolyik. Az egyik az, hogy az emberekben élt egy nagyon erős és komoly gyűlölet a kapitalizmus és ~~kapitalizmus~~ kapitalizmus mindenféle formáival szemben, és hogy ezeket minden áron és minél gyorsabban meg akarta semmisíteni. Ez kétségkívül szerepet kapott a párt politikájában, amelyben egy ilyen kísér-
letek történtek arra, ami a legalapvetőbb részében helyes, csak a keresztülvitelben^U nem, hogy a művészi alkotásoknak az áru-karak-
terét megszüntetni, és kivonni őket az áruforgalomból és meg-
szüntetni azt, amiről a kommunista diáklány is beszél, hogy a költő és a művész egyaránt áruvá válik a kapitalizmusban. Ezek a bizonyos írói és művészi ~~xx~~ úgynevezett katasztereknek mind ezt a célt szolgálták, hogy hogyan ^{lehetne} ~~xxxx~~ a művészet életét anyagilag függetleníteni attól, hogy eladják-e a műveiket vagy nem. Egészen világos, már kevéssel a diktatura után már egészen világosan láttuk, hogy ez egy naivx dolog volt, és ezt mint egy kommunista intézkedést védelmezni nevetséges dolog lett volna. A másik oldalon természetesen volt ennek a mozgalomnak művészi-
leg is az a nagyon pozitív oldala, hogy az irodalmi és művészi direktóriumok révén a művészet és irodalom igazgatását a művé-
szek kezébe tette át. Ez megnyilvánult a legélesebben azon a

területen, ahol az igazi tudatos művészek voltak, ahol tudniillik Bartók, Kodály és Dohnányi képezték a zenei direktóriumot és ők tényleg a zene terén egy diktaturát gyakoroltak, amely a Bartók-Kodály irányzatnak a győzelemreviteléből állott, de például állott egy opera-reformból is, amit, jellemzésül ez szolgál, hogy egy nap premier volt a diktatura alatt, az a Verdi Othellójának a magyar bemutatója. Most ez egy gyöngébb formában fönnállt a képzőművészet terén, ahol olyan emberek, mint a Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi, Nemes Lampért és ilyenek játszottak szerepet, szövetkezvén bizonyos igen tehetséges fiatal művészettörténészekkel, mint amilyen volt volt Pogány Kálmán, a Wilde János, az Antal Frigyes, aki később ismertté is vált, és ezek segítségével létrejött a magántulajdonban lévő művészeti alkotásoknak a szocializálása, ami egy olyan kiállítást teremtett 19 nyarán, amelynek párja az egész világon alig volt. Hivatkozhatom itt egy igazi hozzáértőre, mint Dvorzsákra, aki azt mondja, hogy ez ^{abszolút} igazán mintaszerű és nagyszerű. Konzervatív ember volt politikailag Dvorzsák, de attól, hogy a gyűjtőktől elszedték a képeket, és a muzeumba vitték őket, ez azért tetszett neki. Egyszóval - és ez most gyöngébb mértékben, még gyöngébb méretekben fönnállt az irodalomra, de kétségkívül fönnállt. Most ehhez hozzájárul még egy mozzanat. Hogy volt a diktaturát megelőző időben a tanárok, főképpen a középiskolai tanárok között egy radikális mozgalom, és a közoktatásügyi népbiztosságnak sikerült az /zárójelben mondva, hogy ezt egy éjjel harcoltam Kun ellen azzal, hogy nekem voltak a jobb idegeim, reggel három felé Kun már nem bírta idegekkel és belement a dologba/ hogy tudniillik mi a minisztériumban a miniszteri titkártól fölfelé kidobtunk minden régi vezető embert, és ennek a szakszervezeti radikális tanári és tanító mozgalomnak

a vezető embereit, Antal Márkot, Hajtsait meg nem tudom, másokat, tettünk meg az összes egyetemi osztályok vezetőinek. Ennyiben itten tényleg történt egy változás, ~~az~~ amely változás csak annyit jelentett természetesen, hogy a kezdet kezdetén volt egy komoly programnak a kidolgozása, amely program, ezt azért érdemes megemlíteni, amely program azonos azzal a programmal, amelyet a 45-ös forradalom valósított meg, tudniillik a 8 osztályos kötelező iskola, 4 osztályos középiskola és azután az egyetem. Ez már a diktatura reformprogramjában bennefoglatolt.

: Abban az időben az írókkal való kapcsolata?

L: Nézze, az íróknak is volt egy ilyen író-direktórium...

: Kassák volt benne?

L: A Kassák is benne volt. Még a Déry is benne volt. Körülbelül Osváthtól Déryig és Kassákig mindenki.

: Babits is benne volt.

L: Biztosan benne volt.

: Ő katedrát is kapott, nem?

L: Babits katedrát is kapott.

: Ez ellen eleinte semmi kifogása nem volt?

L: Nézze, az összes dolog, hogy az embereket kényszerítették, ki kényszerít ki egy katedrát elfoglalni? Természetesen, kellemetlenebb dolog van: a Kassák leírja az önéletrajzában, hogy én őt revolverrel akartam a frontra kényszeríteni. A dolog először is marhaság, mert ha a Kassák véletlenül mint politikai megbízott kinn lett volna a fronton, ha az én területemen van, én hazaküldtem volna. Másodszor pedig: az igaz megint, hogy nekem volt, nem a diktaturában szereztem, hanem jóval előbb, volt egy ilyen zsebpisztolyom, amit régebben is szoktam utazásokkor hordani, de mondhatom, hogy a diktaturában egyetlen egyszer vettem elő, akkor igaz, hogy nagy sikerrel, egy humoros

esetben. Tudniillik itt Pesten voltak ilyen anarchisták, akikkel mi egy kutya-macska barátságos viszonyban voltunk. Egyszer azonban a VIII. kerületben ők túl sok lakást rekviráltak maguknak, és minthogy én kaptam ifjumunkás panaszokat, én onnan őket ki-dobtam és az ifjumunkásokat beültettem azokba a helyekbe. Erre egy szép napon megjelenik egy anarchista küldöttség minálunk, félretolva az előszobai titkárt, bejönnek a szobába, egészen mint most a németek és elkezdenek kiabálni, és hát az egyik kiabál, azt mondja, hogy az, amit Lukács elvtárs csinál, azért a Lukács elvtársat egyszerűen agyon kellene lőni. Erre én a zsebembe nyultam, kivettem a revolvert és letettem az asztal-ra, "tessék". Nagy csönd lett és öt perc múlva leültek az anarchis-ták és ~~én~~ békésen megtárgyaltuk az egész ügyet. Ennyiben mondha-tom, hogy a revolveremmel nagy sikert értem el a diktaturában.

: Kassákkal nem is volt semmilyen...

L: Én a Kassákkal, valószínűleg a Kassák éppenúgy utált engem, mint én utáltam a Kassákat, nekem megvolt az okom rá. Különös tisztelettel a Kassák költészete iránt sose viseltettem, de amikor beléptem a pártba, akkor a Kassák ott nyüzsgött, mint egy bennfentes és én abszolút elismertem őt egy kommunista írónak. Most bekövetkezett a Kunék februári lebukása. Akkor egyszerre a Kassákék lapjában megjelent, hogy az rágalom, hogy ők kommunisták volnának, Kassák az örök forradalomnak a hive, ami független minden párt és emberi csoportosulástól. Erről már megvolt a magam véleménye. Amikor aztán március 21-én a Kassák megint a kommunizmus hivatalos udvari költője akart lenni, ez már az én polgári radikális gyomromnak túl sok volt és én a Kassákat azóta mint egy kellémetlen frátert utálok. És most a Kassák mindig törekedett arra, hogy ő legyen a kommün hivatalos költője. Ez ellen én mindig táltakoztam. Szerintem a kommünnek nincs hivatalos költője, minden irányzat ~~amely~~ ^{amely} eltűrhető a kommu-

nizmusban szabadon ír, és az az ideológia érvényesül, amely tud érvényesülni, viszont ugyanakkor én Kassákékat mindig megvédtem, amikor a szocdemek és a szakszervezeti bürokrácia elnyomási kampányt indítottak ellene. Elnyomni nem hagytam őket, de nem türtem, hogy hivatalos művészek legyenek és ekörül Kassákéknál is és a szocdemeknél, sőt, hozzáteszem, még Jásziéknál is szakadatlanul volt az, hogy ezek kommunista csatlakozásokkal akarták a hivatalos pozíciójukat megerősíteni. Ezt én azt hiszem, elmondtam Jászival kapcsolatban, fölmerült egyszer Kunfival kapcsolatban, amikor a szocdemek átvették az Uj Időket, mint a maguk lapját, akkor Kunfi nekem fölvetette, hogy lépjek be szerkesztőbizottságba. Én ezt megtagadtam, azzal, hogy ti átvettétek az Uj Időket, csináljátok az Uj Időket, ahogy akarjátok, én abba nem szólok bele. Ez volt a viszonyunk a Kassákékkal.

: Babits abban az omniozus cikkében, amelyben magát mosta és mentette 19-ben vagy 20-ban, abban elmondja, hogy egyszer Balázs Bélával, Lukács elvtárs neve megemlítése nélkül, meglehetősen becsmérő jelzőkkel ellátva, fölkeresték volna Babitsot...

L: Én soha nem kerestem föl Babitsot. Én Babits-csal ismétlem, kétszer életemben találkoztam, egyszer a Szabó Ervinnél és egyszer a Mannheimel való közös vacsoránál. Attól fogva én Babitsot nem láttam soha. Hogy a Balázs érintkezett-e vele, azt nem tudom.

: A Balázsszal való barátság a kommün alatt megmaradt?

L: Igen.

: És kik azok az írók, akik feljártak a népbiztosságra valami hivatalos kérésekkel?

L: Minden író följárt majdnem.

: És miket kértek?

L: Például a Kosztolányi akart csinálni egy kollektivet, mely a

Tőke lefordítására alakul.

: Nagyon jó lett volna, ha le is fordítják.

L: "udja egyszóval a legkülönbözőbb dolgok voltak, én erre nem tudok visszaemlékezni, mindenesetre az összes mesék, mint hogyha a Balázs ebben a tekintetben valamiféle kiváltságos szerepet játszott volna, ez mind mese, a Balázs dolgozott a népbiztosságban és egy időre kiment a frontra.

: Mindenesetre ha a Tőkét a Kosztolányi fordította volna le, az jobb lett volna, mint a Rudas fordítása, teljesen biztos.

L: Magyarság szempontjából igen, de ne felejtse el, hogy abban, hogy engem ideológiailag olyan mélyen megvetettek a magyar írók, ebben nem is annyira Marx, mint Hegel játszik egy nagy szerepet. A magyar diktatura előtti közvéleményben - most megint nem íróra, de például Korányira hivatkozhatom, - én egyszer jelen voltam

/?/ egy szemináriumon, amelyben a Polányi mint egy humoreszket, olvasott föl a Fenomenologie des Geistes-ből. Hogy lehet filozófiáról így írni, s fölolvastott egy hosszú mondatot és egy óriási röhögés követte, és aztán megint egy hosszú mondatot és megint egy nagy röhögés követte. Szóval ott a Marxnak a Hegelhez való stilisztikai viszonyát a Kosztolányi tudta volna-e magyarra áttenni, abban én erősen kételkedem.

: Csakhogy én, Lukács elvtárs, forgattam, kellett nekem a Tőkéből idézeteket átvennem és rájöttem, hogy csaknem minden mondat, amit a Rudas, a Nagy Tamás lefordított, teljesen használhatatlan. És tartalmilag sem jó. Jó népszerű olvasmány lett volna.

L: De hogy a Marx tartalmaiból mi maradt volna meg, ebben én nagyon kételkedem. És ebben a tekintetben én mindig egyteljesen magános állásponton gondoltam el a magyar irodalomra.

: Most a Vörös Hadsereg megalakulása után a maga munkája...

L: Annyiban módosult, ahogy amikor beállott itten áprilisban a cseh-román támadás, akkor a népbiztosság hozott egy határozatot,

hogy a népbiztosoknak, ha jól tudom, a fele, menjen ki a hadseregbe politikai megbízottnak, fegyelmezni a hadsereget. Én erre azonnal jelentkeztem és el is küldtek engem Tiszafüredre, ahol egy ilyen védekező hadsereg állott, hát a Tiszafüred védelme nagyon rosszul ~~xix~~ sikerült, mert a pesti vörös katonák puskalövés nélkül elszaladtak és ezzel a másik két zászlóalj, amelyik hajlandó lett volna tisztességesen védeni Tiszafüredet, természetesen nem védekezhetett úgy, hogy a

/?/

bevonulnak a románok, úgy, hogy Tiszafüred elesett és akkor nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet, amennyiben amikor átmentünk

/?/

ba, összehívtam egy rendkívüli hadbírószágot és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbelövettem. Ezzel a rend ott nagyjából helyreállott, később azután átalakult a misszióm úgy, hogy az egyik 5. hadosztály politikai megbízottja voltam, amellyel együtt csináltuk az előnyomulást a csehek ellen egészen Rimaszombatig. Rimaszombat bevételeiben én még résztvettem, akkor aztán visszarendeltek Pestre és azzal megszűnt a kapcsolatam a Vörös Hadsereggel.

: És ezalatt a népbiztosságon?

L: Ezalatt a népbiztosságon úgy volt, hogy az osztályvezetők vezették, és ha egy nyugodt nap volt, én beszereztem magamnak egy különvonatot, amely állott egy mozdonyból és egy harmadosztályú kocsiból, amikor úgy taksálta a vezérkar, hogy most 24 óra nyugalom van, akkor este fölutaztam a különvonatommal Pestre, délelőtt bementem a népbiztosságra és délután a különvonatommal visszautaztam.

: Jó, hogy ilyen kis ország vagyunk.

L: Igen.

: Ez Grosszországban nehezebb lett volna.

L: De itt, Magyarországon ezt meg lehetett...

: Nagyon régen, azt hiszem, 56 előtt mesélt Lukács elvtárs egy anekdotát, nem anekdotát, ez tragikus... Hogy ~~megkérte~~ ^{mikor megkezdte} a népbiztosságot, valahol megállapodott, a konyhánál kezdte. Valahol valamit elsikkasztottak...

L: Nem emlékszem rá. A népbiztosságnál...

: A hadseregnél valami szakács elsikkasztott...

L: Arra tudok visszaemlékezni, én katonailag csak a legföltünőbb dolgokban tudtam természetesen ellenőrizni dolgot. Erre kitaláltam magam számára azt a jó módszert, - megjegyzem, a mi nagyon ellenforradalmi főnökünk valahányszor szóba került, ezer darabra szakadt dühében, - én mondtam neki, hogy nézze, maga egy katona, magának megvan a katonai nyelve ugyanugy amint nekem megvan a magam filozófiai nyelve. De én katonai dolgokhoz nem értek. Ha maga azt mondja, hogy ezt a gázlóaljat innen ide köll vezényelni, akkor ne mondjon nekem csoportosítást, összevonást, meg mindenféle szakértői dolgokat, mert azokhoz én nem értek, hanem magyarázza meg úgy, hogy ^{azt én} ~~egy~~ közönséges ember megértsen, hogy azt maga miért csinálja.

: Böhm volt?

L: Nem, dehogy, egy kis ember. A hadosztálynak a vezérkari főnöke, egy volt százados, vagy egy volt őrnagy. És hát ez természetesen örült dührohamokat kapott. Ő hivatásos tiszt volt és tényleg nem lehet megmagyarázni.

Mert tudniillik azt most már azt Clausewitz~~től~~ ^{től} /?/ tudom, hogy egy komoly katonai tervet polgári nyelven nagyon jól meg lehet magyarázni, ezt nem lehet. Szóval voltak ilyen differenciák, és méghozzá én kitaláltam egy igen jó módszert, hogy tudniillik állandóan kijártam a frontra, de körülbelül 2-3 kilométerre a front előtt megállítottam az automat és

valami bokorban elhelyeztem és hirtelen megjelentem a csapateknél, még hozzá először a konyhán. Erről meséltem. És a konyhában rögtön adtam magamnak az ételektől és így tovább, úgy, hogy a szakácsok rettegtek tőlem. Sose lehetett tudni, hogy mikor fogok én megjelenni a konyhában megint, amikor már nem lehet előkészíteni semmit. Én ebben láttam sok dolgot...

: Ez a materializmus gyakorlati levitele, hadosztályparancsnoki munkába való levitele, a konyhánál kell kezdeni.

L: Itten két dolog volt, ami az emberek gondolkodására fontos volt. Az egyik a konyha, a másik a posta. Az, hogy pontosan megkapják a leveleket. És én nem tartom magamat egy kiváló katonai szervezőnek, de ezt a két dolgot a hadosztálynál rendbehoztam. Tisztességes kosztot kaptak a katonák és naponta megkapták a postájukat.

: És magának a magasabb hadvezetőséggel, Stromfelddel és Böhmnel nem volt semmi kapcsolata?

L: Általában véve mi végrehajtottuk azokat a rendeleteket, amelyeket kaptunk, én csak egy esetben szabotáltam meg a rendeletet, amikor volt ez a május elsejét megelőző nagy román támadás, amelyben énnekem az volt a véleményem, hogy a mi hadosztályunk, amelyik ezen a Tiszafüred-Eger vonalon mozgott, és ahol komoly magyar csapatok megint csak Szolnokon voltak, ott közben volt egy hid a Tiszán Kiskörénél, amelyet nem védett senki. Most én azt követeltem, hogy vagy tud a hadvezetőség ott egy hidvédelmet szerezni, vagy pedig a hidat fel kell robbantani, mert különben a csehek egyszerűen besétálnak köztünk és Szolnok között és végünk van. Ebbe a Stromfeld mindenféle katonai okokból nem akart belelenni, mire én kérdés nélkül fölrobbantottam a hidat.

: Ebből nem lett semmi?

L: Nem lett semmi. /Erthetetlen mondat./ Nekem volt igazam.

: Őt jól ismerted?

L: Nem. Stromfelddel később barátkoztunk össze, akkor ő a kommunista párthoz tartozott.

: Most én talán még a menekülése körülményeiről kérdeznék.

L: Mikor a románok bejöttek, próbáltam az ötödik hadosztályt rendbehozni, ez akkor ugye nem sikerült, és én késő este érkeztem meg autón, és kérdeztem akkor az ott lévő elvtársakat, hogy mi a pártnak a véleménye, és a pártnak az volt a véleménye, hogy Korvin és én maradjunk otthon az illegális mozgalmat rendben tartani és vezetni. Én akkor se tartoztam azt, hogy Korvin és én vagyunk a legalkalmasabbak erre a feladatra, mert ha voltak kommunisták, akiket sokan ismertek, akkor éppen mi voltunk azok. Korvin még a külsejénél fogva is: pupos volt.

: Akkor ez már valami ellenséges szellem...?

L: Bizonyítani ezt nem lehet. Ennekem a titkos meggyőződése az, hogy Kun Béla azt találta, hogy mi mártiroknak alkalmas emberek vagyunk.

: Korvin így le is bukott.

L: Korvin lebukott. És itt aztán az ismerőseim megcsinálták azt, hogy a Budapestentartózkodó német átvonuló hadsereg, hogy is hívták azt, nem tudom, de volt egy német hadsereg, amely azután később... hát szóval likvidációs állapotban volt és a likvidációval kapcsolatban német katonatisztek szakadatlanul jártak Bécs és Budapest között, és én mint egy német katonatiszt sofőrje mentem ki.

: Mikor volt ez?

L: Ez volt 19 szeptember elején.

: Szóval 3-4 hétig volt.

L: Körülbelül 5 hétig vagy meddig. Nemcsak a Korvint fogták el, ami már eleve az egész munkát lehetetlenné tette, hanem

~~xxxx~~ abban a lakásban, ahol én voltam, én a Máthé Olgánál a Szalai Béla özvegyénél voltam elbujva, ott volt egy házkutatás és egy tiszt, ez az én életemet jellemző szerencsék közé tartozik, hogy volt egy házkutatás, és mégse fogtak el.

: Szinte elképzelhetetlen, hogy egy házkutatásnál egy ember ne bukjon le.

L: A dolog sokkal egyszerűbb, mint az emberek gondolják. Hozzá kell tennem, hogy bizonyos érdemeim ebben vannak. Tudniillik a Máthé Olga, mint egy nagyon derék asszony, az ő lakása állott egy kis szobából, ahol a lányával lakott, egy nagy ebédlőből, és egy ateliéből, és az ateliéhez csatlakozott a padlás. Az ateliében volt egy divány, azon aludtam én.

S a mindennapos vita az volt, hogy a Máthé Olga mindenáron ~~xx~~ akart venni nekem, én pedig ez ellen tiltakoztam, mert azt mondtam, mi történik, hogyha éjjel valami baj van, akkor, ha csöngetnek, vagy valami van, akkor én minden további nélkül át tudok menni a padlásra, a padláson nagyon jól kiismertem magamat, és ki is volt már előre számítva, hol ~~xxxx~~ van egy olyan nagy láda, ami mögé el lehet bujni. És ha a diványt egy nem megvetett állapotban találják, senkise gondol arra, hogy abban az ateliében ember lehet. Ebben a harcban én nehezen győztem a Máthé Olga fölött. Egyszer reggel három óra felé tényleg egy ilyen csöngetés van, most létrejött egy szép normális házkutatás, amelyet én meghallgattam a láda mögé bujva. És minthogy a följelentés amellet szolt, hogy ő állítólag Kun Bélát fogadta és lefényképezte, és nem abban volt a följelentés, hogy valaki rejtőzik nála, ezt nem láthatta senki. Én délután jöttem föl poggyász nélkül és egy fényképész nőhöz természetesen szakadatlanul járnak az emberek, se a házmesternének, aki a liften föl vitt, nem tünt fel, hogy a Máthé Olgához jön egy ur és akkor minden délután

öten vagy tizen jöttek. Ugy, hogy nem is ségthették, hogy ott rejtőzhetik valaki, és egy másfélórás, két órás ottlétem után nyugodtan távoztam. Persze ezzel ez a lakás most az én számomra lényegileg megszűnt, mert azt megkockáztatni, hogy ezt még egyszer megcsináljuk, ezt nem lehetett, és ilyen módon jött létre az a megállapodás, hogy én kimegyek Bécsbe.

L: ... pathologikus vonásai is. De a Hitler-kérdés nem egy ideopathologiai...

E: Természetesen nem. Én azt mondom, hogy még ha idióta volna, akkor is jellemző egy társadalomra, hogy egy szobafestőből idióta létére

L: /érthetetlen mondat/ ...ebben a Hitler politikai ösztönének igen nagy része van. Nevetséges dolog volna tagadni. Én ezért vagyok a pszichológia ellen, mert tudniillik egy ilyen felületes pszichológiai síkon egy általában véve skizofrén ember és Hitler között lehet egy ilyen kapcsolatot csinálni. És ott az asztal alá esik az, ami Hitlerben nem skizofrén.

L: ...volt az első dolog, ahol én tulajdonképpen ezt az én demokratikus szocializmus ideálomat általános politikailag megfogalmaztam, ami azonban átterjedt aztán az egész többi szemléletre, és nem véletlen, maga emlékszik arra, hogy a Rudasvitában Révay nekem a szememre vetette, hogy az én irodalom fölfogásom a Blum-tézisemből következik. Most ennek a Révaynak igaza van.

E: Talán azt lehetne kérdezni először, hogy mi volt a Lukács elvtárs utja az emigrációtól a Blum-tézisekig?

L: Ez tulajdonképpen a legszorosabb összefüggésben van a Landler és a Kun-frakció különbségével. Erről lehetne beszélni, erről érdemes beszélni. Mert tudniillik tulajdonképpen 30-ig irodalmi

téma alig van. Itten csak ez a politikai téma ~~volt~~ van. Ez most benne lesz ebben az előszóban. Ebben a magyar könyv előszavában.

E: Már Tóth Lajos is tudja, hogy benne lesz?

L: Azt nem tudom, hogy a Tóth Lajos már látta-e, mert én tegnap adtam át a Fehérnek a kéziratot. Én ezt itten, és ezt érteni fogja, a külföldi kötetekben mindig a tárgyról van szó. A magyar kötetben természetesen egy személyi fejlődésről kell beszélni, megjegyzem, ha az ember összeszedi, azt hiszem, hogy nem lesz egész érdektelen kötet, de egy rendkívül összevissza kötet, amelynek tárgyi egysége alig van.

E: Azt hiszem, Lukács elvtárs annyi ~~kötet~~ művet írt, aminek van tárgyi egysége, hogy egy ilyen kötet...

L: Én nem mondom, hogy a dolog értéktelen, sőt hát ezeknek az utolsó ilyen polemikus dolgoknak azt hiszem, van egy bizonyos értékük, maga ezeket nem látta még, ami a **K**ritikában és az **I**rodalomtörténetben...

V: Én még nem.

L: Ottan a provincializmus kérdéséről van szó, az **I**rodalomtörténetben a periodizáció kérdéséről lesz szó.

E: Nem tudom, Lukács elvtárs milyen részletesen foglalta össze az előszóban...

L: Nem részletesen. Az egész előszó, ami az egész életemet magában foglalja, 19 oldal. Ugyan borzasztó részletességgel ott nem lehetne...

V: Itt lehetne részletesebben esetleg.

L: Sokkal részletesebben nem lehet, mert ezek a részletek ma elvesztették az érdekességüket. Itt azok a mindenféle kisebb-nagyobb csatározások a magyar pártban, ezek ma nem érdekelnék senkit.

E: Lukács elvtárs mindvégig a magyar pártban dolgozott 18-tól 30-ig?

L: Igen.

E: És az egyes műveknek a nemzetközi, pl. a Geschichte und Klassenbewusstsein nemzetközixvisszhangját, a magyar párthelyzetében nem volt...?

/?/

L: Nézze, annyiban, hogy nem tudom én, és Kun fölhasználta arra, hogy rosszabbitsák az én helyzetemet a magyar... De a magyar mozgalomban senkise törődött ezzel, ^{ugy,} hogy a Geschichte und Klassenbewusstsein-nek komoly következményei magyar vonalon nem voltak. Csak persze annyiban, hogy azáltal, hogy Rudas irt ellenük, a dolognak volt egy ilyen frakció-jellege, hogy ~~minden~~ minden kunista kötelességének tartotta támadni és egy nagyon kedves anekdota van moszkvából, hogy egy moszkvi magyar gyűlésen nagyon támadták Rudasék a Geschichte und Klassenbewusstseint. És azt mondták, hogy Lukács egy idealista. És akkor fölállt egy ilyen Bécsből jött Landler-párti vasmunkás, és azt mondta: hát persze, hogy a Lukács elvtárs idealista, ő nemcsak a hasával ~~xxxkxxx~~ törődik, mint a Rudas elvtárs. Ilyen nivót vett ez át, de ezeket nem érdemes megörökíteni.

E: Ezek a frakció-harcok...

L: A frakció-harcok folyamán játszódtak.

E: ...ezek rögtön 19-ben ~~xx~~ kezdődtek?

L: Tulajdonképpen 21-ben.

E: A pártkongresszuson?

L: Nem, még a Komintern kongresszus előtt volt Bécsben ez a szakadás, tudniillik a közvetlen explozió miatt, ezt el is lehet majd mondani, ekörül a szakszervezetben lefizetett pártadó körül volt és azután hát kirobbant ez az ugynevezett aranyügy.

V: Erről már volt a multkor szó. Ugy, hogy most ennek a következ-

ményei, a pártszakadás következményei, hogyan...

E: A Kun-frakció Moszkvában volt és a Landler-frakció elsősorban Bécsben?

L: A Landler-frakció tulajdonképpen csak Bécsben volt. Később aztán a bécsi emigráció eloszlásával például Hamburger Jenő Moszkvában telepedett le, Lengyel Gyula Berlinben, úgy, hogy ott is alakultak ki ilyen centrumok. De természetesen a Kun-frakció sulypontja Moszkvában volt.

E: És gyakorlatilag ez a frakció harc mennyiben habta át Lukács elvtárs életét, munkásságát?

L: Azt tartom a lényegesnek, és azt hangsúlyoztam ki abban az előszóban is, hogy mi valamennyien ilyen messzianisztikus szektások voltunk, akik a holnap világforgóradalomban satöbbiben hisznek. Most azáltal, hogy a Landler realizmusa a magyar munkát ráterelte a reális magyar kérdésekre, létrejött egy ilyen dualizmus, hogy az ember tudniillik messzianisztikus szektás volt nemzetközileg és egy reálpolitikus magyar vonalon, ez egy ilyen dualizmus volt, ami végül a magyar realizmus győzelmével végződött a Blum-tézisekben.

E: A Kun-frakciónak ezzel szemben teljesen átfogóan messzianisztikus elképzelései voltak?

E: A Kun-frakcióban megkezdődött, ez persze komplikált ilyen kérdés, az általános szektarianizmus, ez ilyen messzianisztikus szektarianizmus volt, hogy csak egy nevet említsék, például olyan emberek, mint a Roland Holst és ilyenek tartoztak ehhez hozzá. Ellenben Zinovjevvel Moszkvában, a Kominternben kezdett már kialakulni egy bürokratikus szektarianizmus és a Kun-frakció általában véve ezt a bürokratikus szektarianizmust képviselte. Például létezett egy olyan terv, hogy az összes hadifoglyokat, akik szerteszét voltak Oroszországban, azokat kell tömegesen hazatelepíteni, és az legyen az alapja az

illegális pártnak. Ami tudniillik egy marhaság, mert mindenki, aki Moszkvából hazajött, az egy háromszoros rendőri felügyelet alatt állott. Ez egy tiszta ostoba bürokratikus konfekció volt, abból kiindulva, hogy nem itt lassan lépésről lépésre kell ezt építeni, hanem rögtön lehet egy ilyen tömegpártot megcsinálni.

E: Az Internacionálé mennyiben szólt bele?

L: Az Internacionálében Kun a Zinovjevnek, ahogy akkoriban mondani szokták, a samesza volt és az Zinovjev mindenben támogatta Kunt.

E: Hogy biztosította mégis, hogy a Landler-frakció tudjon működni?

L: Itten volt az a sajátságos dolog, hogy a Landler-frakciónak igaza volt. Az akkori Kominternben ez egy bizonyos szerepet játszott. S ennek az volt a következménye, hogy az elvi határozatban mindig a Landler-frakcióban adtak igazat, s aztán a Központi Bizottságban a Kunék kapták a többséget. Ez volt a Zinovjev-féle politika ebben.

E: Lehetne összefoglalni ezt a lo évet úgy, hogy a világpolitikában messianizmus, a belpolitikában realizmus, ez volt az alapja, és lassan...

L: Itten ez a magyar analízis - most egy teoretikus analízissé válik a Blum-tézisekkel és ezzel meghatározza a nemzetközi analízisnek a módszerét is, úgy, hogy megfordul a dolog.

E: Tehát végeredményben átterjedt ez a realizmus többek közt nyilván a német forradalom bukásának hatására is, vagy nem?

L: Én Németországba 31-ben már a Blum-tézisek után jöttem és ott már ezt a politikát csináltam politikában is és irodalomban is.

E: Ebben az időben 19-30-ig Ausztriában élt Lukács elvtárs.

Nem pártfizetésből ment akkor a...

L: Én egy egész rövid ideig az elején, nem kell persze mondani, hogy nyomorogtam. Aztán egy, a követségnek volt egy ilyen kereskedelmi lapja, annak voltam három évig a szerkesztője.

E: Melyik követségnek?

L: Az orosz követségnek. Az orosz követség kiadott egy ilyen Torgovi Bültén című lapot és annak voltam én a szerkesztője és azért kaptam 100 dollárt havonként és akkor jól éltünk. Most azután volt, 28-ban, hogy meghalt az apám és hát most mindenféle komplikált módon mégis valamiféle örökséghez hozzájutottam, és attól fogva egész, míg Oroszországba kimentem, ezt éltük el.

E: És mint író, nem keresett ebben az időben?

L: A dolog úgy áll: én irtam, de az írói honoráriumából az akkor, amit egy kommunista író, ha nem - voltak olyan nagy bestseller sikerek is, - de amit egy teoretikus író keresett, abból nem lehetett megélni.

E: Az osztrák hatóság azok... Ismerek egy Thomas Mann levelet
 /?/ kancállárról, erről az egy incidensről tudok, de különben hagyták békén?

L: Különböző fokai voltak. Első időben én egy nagyur voltam, mert a legelső időben a rendőrség maga se tudta, hogy mik vagyunk mi, szökevény gyilkosok vagy jövődő miniszterek. Mivel ezt akkor senkise tudta, ennél fogva itt egy sajtóságos álláspont volt, aminek még volt az a szerencséje is, hogy én itt a szocdem pártnban szereplő polgári teoretikusok közül egy párat ismertem Heidelbergből. És ha a rendőrség velem nagyon szentelen volt, amint hogy egyszer volt is, akkor elmentem az egyikhez panaszra. És ez akkor szólt a Rennernek, és a Renner letelefonált a rendőrfőnöknek, hogy ez így nem megy.

Megint akkor azt jelentette, hogy hat hónapig rendkívül udvariasok voltak. Aztán megtörtént az átalakulás a reakció felé, de nem lehetett ellenünk semmitse csinálni, mert a magyar kiadástási eljárás az egyaránt szólt a szociáldemokraták és mi ellenünk. Most ha ők elhatározták volna, hogy minket kiadnak, akkor Böhmöt, Kunfit és satöbbit szintén ki kellett volna adni. Ennélfogva mi ott a Böhmék árnyékában nyugodtan ültünk. Ez persze lassan, de folytonosan rosszabbodott, ez az állapot.

E: Magyar művészekkel, Kassákkal...

L: Kassákkal én mindig a legrosszabb viszonyban voltam, amit el lehet képzelni.

E: Azt hiszem, nemcsak Kassák volt, átmenetileg József Attila is ott járt, nem tudom, találkoztak-e...

L: József Attilával én találkoztam, annak az emlékei József Attila leveleiben...

E: Lesznai Annával volt akkor Lukács elvtárs, együttesen találkoztott...

L: Nézze, találkoztam vele külön is, csak a Lesznai Anna révén ismerkedtünk meg. És meglátogatott engem, amikor Párizsból hazafelé jött, az Illyés is, vele is volt egy hosszabb beszélgetésem, Nagy Lajos meglátogatott Bécsben, és vele is volt egy hosszú, úgy, hogy valami kapcsolatban, ha nem is irtam, de valami kapcsolatban a magyar írókkal voltam.

V: És a nem kommunista emigrációval?

L: Mondom, Kassákkal egy rossz viszonyban voltam, amikor aztán Bartháék balra fejlődtek, Bartháékkal létrejött egy kapcsolat és én Bartha Sándorral mindig jó viszonyban voltam.

V: És a Kunfiék ezekről a frakció-harcokról tudtak?

L: Természetesen tudtak és irtak is róla, de a diktatúrában úgy kiélesedett ez a dolog, hogy kivéve a vezető szocdemekből lett kommunistákat, mint Landler vagy Hamburger és így tovább,

komoly érintkezés a szociáldemokrata és a kommunista emigráció között nem volt. Én az osztrákok közül Bauerral állandó érintkezésben voltam, de a magyarok közül nem.

V: És kik voltak ezek a heidelbergi osztrákok, kik voltak név szerint? akikről említette, hogy segítettek maguknak. Akik még Heidelbergből voltak barátai vagy ismerősei?

L: Hogy is hívták? Jaj, énnekem olyan rossz memóriám van...

Van ez a híres jogász, a, na, hogy hívják... minden nevet, ami a világon... Ez egy borzasztó dolog, patológia... Ez egy híres jogász volt...

E: Jelinek?

L: Nem, Jelinek az egy sokkal régebbi generáció... Fracz Helsen. Az járt Heidelbergben és a Helsen akkoriban igen jóban volt a szocdem párttal, és Helsenhez mentem panaszra, amikor a politikai rendőrség kellemetlenkedett és Helsen szólt a Rennernek, hogy ez mégse megy.

V: Gábor Andor és Balázs akkor már teljesen a maga köre volt?

L: Gábor Andor az után, hogy ~~kijött, az~~ ^{kijött, az}, teljesen csatlakozott a kommunista párthoz,

E: Bécsben volt az is.

L: Bécsben, igen. Ő már a diktatúrában dolgozott a népbiztoságban, és amikor kijött Bécsbe, akkor teljesen a kommunistákhoz csatlakozott.

E: Mi készítette Lukács elvtársat arra, hogy azután Berlinbe költözzék?

L: Nagyon egyszerű. Én el akartam menni Moszkvából.

V: Bécsből.

L: Nem, amikor Moszkvában voltam a Blumm-tézisek után, magyarul nem lehet lefordítani, Lazanovnak volt a szellemes mondása, amikor én jelentkeztem nála, azt mondja; "ah, sie sind kominterniert?" Ezt sajnos nem lehet lefordítani.

E: Kominternálva. Kominternálva volt.

V: Ki az a Bazanov?

L: Lazanov az a híres marxista, aki a nagy kiadást csinálta még a régi időből, akkor ő volt a Marx-Engels intézet igazgatója. Egy külön ember de egy rendkívül művelt és igazi Marx ismerő.

V: És megmaradt?

L: Nem, ő aztán már az én időben volt valami kellemetlensége, amiért vidékre helyezték és aztán a nagy pörök idejében eltűnt. Már a részleteket nem tudja az ember. - A dolog úgy áll, Bécsbe nekem nem lehetett menni, különben is Bécs engem csak mint egy magyar centrum érdekelt, tudniillik Bécsbe azért nem lehetett menni, mert ez ellen a magyar párt tiltakozott volna, a Kunék. És akkor maradt Berlin, ahol azt gondoltam, és tényleg helyesen gondoltam is, hogy a német pártban lehet komolyan dolgozni. Én ottan kizárólag német munkát végeztem Berlinben abban a három évben, két évben, amit Berlinben töltöttem.

E: Írószövetségben?

L: Írószövetségben. És abban ^a Bund^Pproletarisch-revolütinäre ^{Örök}
Schriftstellerben.

V: Gábor Andor Bécsben maradt még?

L: Nem, Gábor Andor már a 20-as években átköltözött Berlinbe, a 20-as évek végén, amikor én Berlinben voltam, ő már ott volt.

V: És Balázs Béla?

L: Balázs Béla szintén elment Berlinbe és aztán később Moszkvába. De Balázs Bélával mi egészen szétmentünk az emigrációban, úgy, hogy ottan egy teljes szétfejlődés volt.

V: Annak mi volt az oka?

L: A dolgot úgy lehetne mondani, Balázs politikailag baloldali volt, ellenben egy világnézeti átalakulás benne nem volt, és

létrejött egy ilyen dualitás, hogy egészrészt a régi világnézetét messzemenően megtartotta, és ezt beépítette egy hivatalos kommunizmusba. És ezzel létrejött egy olyan dualitás, amit én egyszerűen nem tudom, se teoretikusan sem művészxxileg nem bírtam ki és énnekem az ő emigrációban írott dolgairól, ha eltekintek, nem tudom, maga ismeri-e az első veskötetet, a Férfiéneket, abban vannak még nagyon szép versek, de a későbbi dolgok azok már szerintem... Ézalatt a dualitás alatt szenvednek és így egy bizonyos tempóban létrejött egy szétmenés közöttünk, hozzávéve, hogy lássa, hogy ez itt sem volt szektarianizmusról szó, a Balázst mindig lebeszéltem arról, hogy lépjen be a pártba. Nekem tudniillik az volt a véleményem, ha ő egy kommunistákkal szimpatizáló polgári író marad, akkor ez a világnézeti kérdés nem merül fel ilyen élesen. Akkor senki nem kötelezte volna őt marxizmusra és lett volna egy, mondom, egy ilyen baloldali polgári író. De ő mindenáron be akart lépni a pártba.

V: Gábor Andornál mélyebb volt a világnézeti átalakulás?

L: Gábor Andor nagyon könnyen belement ebbe a 19 után alakuló messianistikus szektarianizmusba, ami magyar vonalon ebben a vad gyűlöletben a Horthyék ellen nyilvánult meg, és Bécsben nem is volt szektariánus karaktere. Azután később a Gábor egy mély csalódáson ment keresztül éppen ebben a Sztálinhoz való átmenet idejében és ebbex tulajdonképpen belepusztult az öreg, mert az ő későbbi költészetét, azt hiszem, ezt senki se tudja, ez egy szerencsétlenség, hogy a Gábor felesége lo kötetes kiadást teremtett, mert azt hiszem, nincs a világon ember, aki azt a lo kötetet elolvassná. Itt van az ő bécsi versei és a Bécsi Magyar Ujságban írott pamflet szerü cikkei kitünőek. El-

sőrangúak. A legjobb magyar pamfletök közé tartoznak. Ellenben a későbbi dolgok az én véleményem szerint már olvashatatlanok.

E: S Balázs filmteoretikus teljesítménye, az is beleesik ebbe...

L: A filmnél a Balázsnak az volt a szerencséje, hogy filmről nem volt marxista teória. Ennélfogva ő azt írhatott, ami neki jólesett, és ez a dualizmus - nem tudom maguk látták-e, ő még a Kodálylyal meg is zenésíttette, a Cinka Panna című, nem tudom azt maga látta-e?

V: Nem láttam, csak tudom.

/?/

L: volt. Tiszta szörnyűség volt. Egyrészt meg akarta tenni, hogy ő nagyon marxista kutató, Rákóczi és Bercsényi opportunistáknak és azokkal szemben ~~xxxxxx~~ ^{Ocskai} László képviselte a plebejus demokrata vonalat. Ez is a hülyeségnek a tejeje. Most ő kitalálta a következőt: hogy az ~~xxxxxx~~ ^{Ocskaihoz} lejön Bercsényinek egy küldötte egy ilyen csatateranggal. Az a különös, hogy a csataterg pontosan megegyezik az Ocskai eredeti csatatergével. De mert a Bercsényi küldte, ő ezt nem akarja végrehajtani. Ilyen együgyűségekkel volt a dolog tele, és természetes, én már Moszkvában mondtam a Balázsnak, hogy égesse el ezt a kéziratot.

E: 45 után hozta és zenésíttette meg.

L: Ez már a felszabadulás után volt.

E: Emlékszem rá. Én nem néztem meg, de hallottam, hogy milyen rettenetes volt.

L: Ezek borzasztó dolgok voltak. Sajnos meg kell mondani, az én véleményem szerint, hogy rajtam kívül nem volt magyar író, aki ép bőrrel uszta volna meg a sztálini korszakot. Mert itt van például a Háy Gyula esete, aki tulajdonképpen mint egy jó író kezdte, mert az Isten, császár, paraszt és a Tiszazug, azok érdekes dolgok, a Tiszazug egyike a legjobb magyar drááknak, ellenben az, amit a Háy később Pesten írt, az az utolsó

szektarianista dolog, amit el lehet képzelni. Ugy, hogy itten a Révay itt a kongresszuson nagyon helytelen álláspontot képviselt, amikor védte ezt az emigrációs irodalmat, az itteni íróknak teljesen igazuk volt, hogy az emigrációs irodalmat visszautasították. Se Balázs, se Gábor, se Háy és így tovább...

E: Illés Béla pláne.

L: Illés Béla, a Gergely Sándor...

E: Az Illés Béla is tudott romlanix ott, mert az az első könyve nem olyan rossz...

V: A Kárpáti rapszódia...

L: A Kárpáti rapszódia az még egy olvasható könyv. De aztán, amikor azután csinált, azok teljesen...

E: A vigszinházi csata...

L: Borzasztó.

V: Azért annyira nem ment a Balázsszal a szakadás, hogy ellenkező frakcióba tartozott volna?

L: Először is az már később játszódott le, és a Balázs már hosszú ideje Berlinben volt és tulajdonképpen egyik frakcióhoz se tartozott.

V: De a pártban azért benn volt?

L: A német pártban. Itt ugy volt az emigrációban, hogy a magyar pártnak csak azok voltak a tagjai, akik az illegális munkában közvetlenül résztvettek. A bécsi emigráció nagy része az egyszerűen az osztrák pártnak a tagja volt, és csak ha bevonták a magyar illegális mozgalomba, akkor lett belőle magyar párttag.

E: Lukács elvtárs volt Magyarországon ebben az időben?

L: Én először is 19 után ott maradtam egy darabig és Kun-féle utasításra, aminél hát nekem privátim az a véleménye, ezt nem akarom most memoárban megmondani, hogy amikor a Kun megállapította, hogy a Korvin és én maradjunk Pesten, az volt az ő hátsó

gondolata, hogy ezek nagyon alkalmasak mártiroknak. A Korvinnál be is következett, én egy ügyes ember voltam és velem nem következett be de én erről meg vagyok győződve, hogy ilyen hátsó gondolatai voltak a Kunnak.

E: És mikor volt másodszor Magyarországon?

L: Másodszor 29-ben.

E: Szintén ez a hátsó gondolat vezérelte?

L: Akkor volt egy ilyen gondolat, hogy a Kunt és a Landlert kivéve minden magyar központi bizottsági tagnak egy bizonyos időt otthon kell eltölteni. Az én kérdésem körül folyt egy vita, mert az emigráció egy része azt találta, hogy ez egy túl veszélyes dolog, énnekem az volt a véleményem, és ez igazolódott is, hogy kellő óvatossággal ez egy teljesen megoldható dolog. En lementem januárban, visszajöttem áprilisban és semmi, mint a mellékelt ábra mutatja, semmi bajom nem történt.

V: Es mit csinált akkor és kikkel érintkezett?

L: Nézze, azok most nem érdekes emberek, az az ottani mozgalom embereivel. Egyebek között a most létező nagyemberek közül például a Szerényi Sándort ismertem. De például mondjuk más esetet, jobb esetet mondjak, például a Friss István akkor az illegális lapnak a szerkesztője volt mint fiatalember. Ugy, hogy ott volt egy pár ember, aki aztán a későbbi mozgalomban is szerepet játszott.

E: Ez a mártír-termelő tevékenység az egész időszakra jellemző volt?

L: Nem. Én itten Kunnak tulajdonítok valamit, amit ő célzás-szerűen se mondott. Én személyesen meg vagyok győződve, hogy volt egy ilyen hátsó gondolat.

E: Nemcsak Lukács elvtárssal szemben meg Korvinnal, másokkal is?

MTA FIL. INT.

Lukács Arch.

L: Itt a másoknál egy olyan dolog van, ahol nagyon nehéz meg-

/?/ vonni a határt, mert például a Sallai nagyon akart
 A Sallainál nem az volt, hogy küldték. És volt itt aztán az a
 speciális helyzet, hogy egy vezető ember nem játszhatott tar-
 tósan szerepet a magyar pártban, hogyha soha nem ment Magyar-
 országra, ez alól mondom, csak Kun és Landler voltak a kivéte-
 lek. Most itten folytak, az én lemenetelem körül folyt is egy
 ilyen vita, és énnekem az volt a véleményem, hogy egyrészt ügyes-
 séggel a lefogatót meg lehet akadályozni, másodsor, hogy lefo-
 gatás esetén én körülottem lesz egy olyan nagy botrány, hogy föl-
 akasztani nem fognak. Ez persze egy ilyen teoretikus vita volt,
 semmiféle szankció erre a világon nem volt. De a dolog sikerült.
 Az otthonlévőknek a diktatura idejéből még volt valami pénzük,
 és amikor itt nekem menni kellett, akkor a Makenson hadsereg,
 amely akkor Pesten volt, annak voltak ilyen tisztjei, akik ide-
 oda utaztak Bécs és Pest között, és a diktaturában fehéreket
 vittek ki Bécsbe, a diktatura után jó pénzért vöröseket vittek
 Bécsbe. És egy ilyen Makenson főhadnagy volt megvesztegetve,
 és azzal utaztam én ki mint az ő sofőrje, akit egy szerencsét-
 lenség ért utközben, föl volt kötve a karom és a tisztt vezette
 az autót. Ez maga az igazság és semmiféle pap vagy micsoda abban
 nem szerepelt.